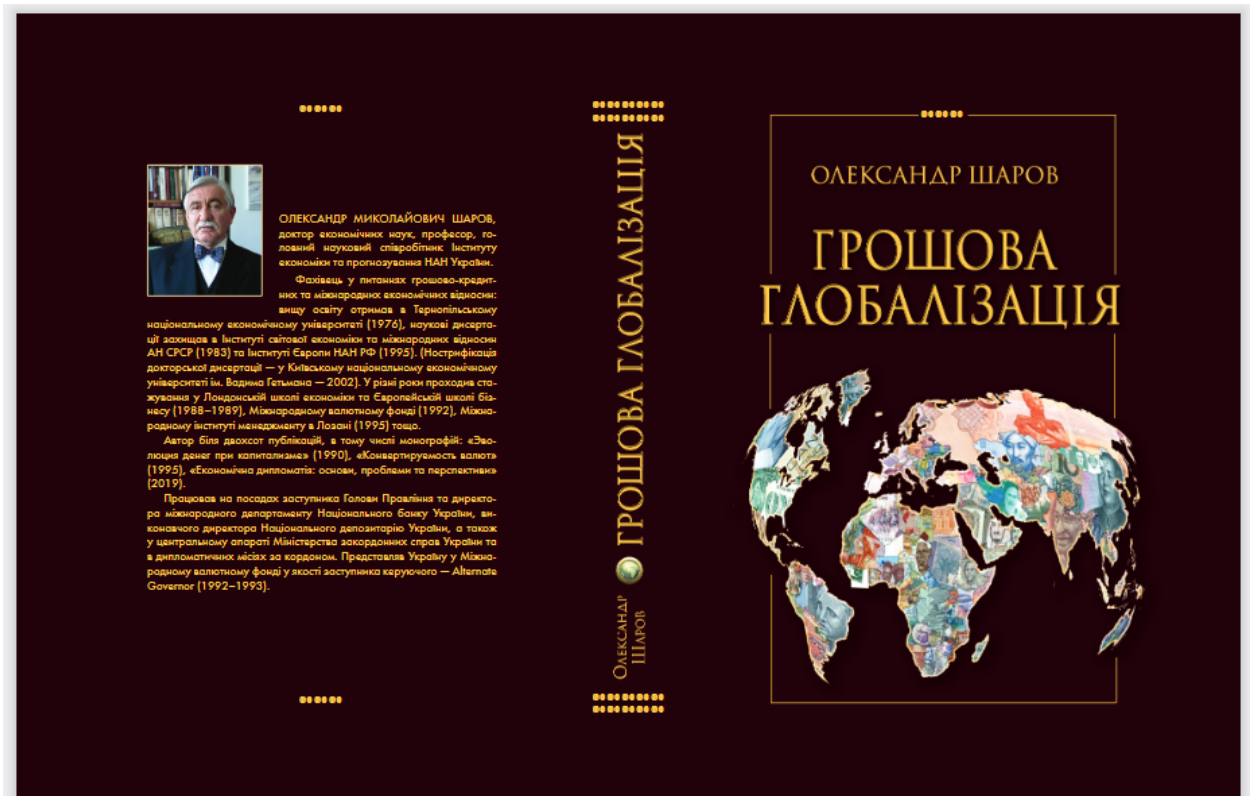

Монографія О.М. Шарова

«ГРОШОВА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ»

Вчена Рада ДП «Інститут економіки та прогнозування» НАН України схвалила видання монографії доктора економічних наук, професора Олександра Шарова «Грошова глобалізація».

Монографія присвячена розгляду питання грошової глобалізації, яку автор визначає як «загальноісторичну тенденцію розвитку грошей як економічної категорії в напрямку її інтернаціоналізації та перетворення на загальносвітовий (глобальний) еквівалент вартості усіх товарів внаслідок зникнення кордонів в процесі функціонування грошей». В роботі розглядаються геоекономічні аспекти грошової глобалізації – тобто поступове поширення грошових відносин і грошових систем по усіх континентах аж до завершення *екстенсивної фази грошової глобалізації*. Подальший, інтенсивний її розвиток, на думку автора, буде визначатися докорінними змінами – як у формі грошей, так і суті самих грошових відносин.

На багатому історичному матеріалі О.Шаров доводить, що *грошова глобалізація*, – включаючи такі явища, як поширення грошових відносин, універсалізація грошових систем, використання в національному обігу іноземної валюти, вільна конвертація валют та лібералізація міжнародного руху грошового капіталу, - *створила необхідні передумови економічної глобалізації, яка, в свою чергу, виступила однією з рушійних сил процесу глобалізації в цілому.*

Монографія рекомендується для використання у наукових дослідженнях та учбовому процесі і представляє інтерес для вчених-економістів, аспірантів та студентів відповідних спеціальностей, зокрема, «Фінанси та кредит», «Банківська справа», «Міжнародні економічні відносини» тощо.

Рецензенти:

Данилишин Б.М., доктор географічних наук, професор, академік НАН України, Голова Ради Національного банку України

Кораблін С.О., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора ДП «Інститут економіки та прогнозування» НАН України

Базилевич В.Д. доктор економічних наук, професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка – Київ)

Зацікавлені організації та учбові заклади можуть замовити монографію (партією від 10 до 50 примірників) за адресою:

Парламентське видавництво (Видавництво Верховної Ради України)

тел.:	(044)	272-24-77
факс:	(044)	272-10-18
e-mail:	radabook@gmail.com	

Обсяг монографії – 38,2 друк.арк. (680 стор.)

Орієнтовна ціна – 395 грн. за 1 примірник; при збільшенні обсягу замовлення передбачається знижка.

Зміст та ознайомчі фрагменти монографії

ГРОШОВА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ
Історіософський трактат з питань
геоекономічного поширення грошових відносин

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ВСТУП. Методологічні підходи	8
1. ТЕОРІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	17
2. ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	36
2.1. Економічна глобалізація	36
2.1.1. Етап перший – премодерна глобалізація	53
2.1.2. Етап другий – модерна глобалізація.....	78

2.1.2.1. Перша хвиля модерної глобалізації	78
2.1.2.2. Друга хвиля модерної глобалізації	85
2.1.2.3 Третя хвиля модерної глобалізації	89
2.1.3. Етап третій – пізньомодерна глобалізація	104
2.2. Фінансова глобалізація	127
3. МОНЕТАРНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ	151
3.1. Етап перший – премодерна монетарна глобалізація	156
3.2. Етап другий – модерна монетарна глобалізація	219
3.2.1. Перша хвиля.	221
3.2.2. Друга хвиля	263
3.2.3. Третя хвиля	320
3.2.3.1. Перерваний зліт	320
3.2.3.2. У пошуках втраченого золотого часу	356
3.2.3.3. Бреттон-Вудська геополітика грошей	411
3.3. Етап третій – пізньомодерна глобалізація	536
3.3.1. Ямайська міжнародна валютна система	536
3.3.2. Друга світова валютна система.	555
ВИСНОВКИ	579
1. Монетарна географія: Геоекономіка грошей	579
2. Монетарна історія: Економіка історії грошей	601
БІБЛІОГРАФІЯ	624

3.1. Етап перший – пре-модерна монетарна глобалізація

Генезис грошей (хриматогенез) – тобто процес виникнення та розвитку грошей, - доволі детально описаний в багатьох роботах (від підручників та публіцистики до серйозних наукових трактатів¹) і тому ми лише коротко зупинимося на основних моментах цього процесу для того, щоб зберегти логічну послідовність нашого дослідження.

"Гроші, як і деякі інші важливі елементи в цивілізації, є набагато більш стародавнім інститутом, ніж нас навчили вірити кілька років тому.

Їх витoki втрачаються в тумані від танення льодів і можуть навіть сягати часів райської історії людства у міжльодниковий період, коли погода була чудова, а розум вільним для породження нових ідей - на островах Гесперід або в Атлантиді, або в якомусь Едемі Центральної Азії "

Хриматогенез – поява грошей

Процес генезису грошей розпочався приолизно у 1-8 тисячолітті до Р.Х., коли у первісної людини почали з'являтися надлишки певних продуктів, які можна було обміняти на інші потрібні продукти, тобто виникли матеріальні передумови товарного обміну. Або, за влучним зауваженням Ф.Броделя, як тільки відбувається обмін товарами, негайно ж лунає і лепет грошей.

Ми вже згадували – в огляді грошових теорій, - що загальнопоширеною думкою є впевненість в тому, що першою формою цієї системи став натуральний обмін або бартер, при якому один товар обмінювався безпосередньо на інший. Між тим, існують в доволі обґрунтовані сумніви щодо справедливості цієї теоретичної конструкції, побудованої, головним чином, на результатах спостережень етнографів, які вивчали звичаї деяких «диких народів», у яких, однак, грошовий обіг так і не виник. Власне так робив і перший автор цієї ідеї – Аристотель. Втім, більш ретельні дослідження свідчать про те, що не існує справжніх доказів того, що грошовий торгівлі передувала бартерна. Більш ймовірно, що грошова економіка «вийшла» з «економіки дарування» (gift economy). Про це свідчать результати аналізу стародавніх текстів (того ж Гомера) та звичаїв народів різних частин світу – від Полінезії до Африки та Америки*. Натомість, золоті та срібні прикраси повсюдно використовувалися у якості подарунків, поряд з вином, одягом, домашніми

¹ Див., зокрема: George H. The Science of Political Economy - Book V, Money – «The Medium Of Exchange and Measure of Value», Chapter V – «The Genesis of Money» – N.Y., N.Y.: Cosimo Classics, 2006 – 452 pp.; Маркс К. Капитал, т.1, гл.3 «Деньги, или обращение товаров» - М.: Изд-во политической литературы, 1983 – 905 с.

* Класичною роботою по економіці дарування вважається книга французького етнографа Марселя Мосса «*Essai sur le don*», відана у 1924 році. Див. також видання: Опыт о даре. В: Мосс М. М. Общества. Обмен. Личность. Труд п социально антропо логи — М. : КДУ, 2011, с.134-285 або Marcel Mauss The Gift. The form and reason for exchange in archaic societies – L. And N.Y.: Routledge Classics, 2002

тваринами (биками, конями) та рабами (про яких ми ще згадаємо пізніше). Отож, виглядає на те, що золоті (срібні) гроші з'явилися зовсім не як логічне завершення в ланцюжку поступового виокремлення загального товару-еквіваленту в процесі розвитку товарного обміну.

Історія золота налічує приблизно шість тисяч років. Про нього можна навіть сказати, що воно є найстародавнішим металом, першим з металів, який був відкритий людиною. І як пояснюється в одній геологічній інструкції, перше золото, яке було знайдено – це річкове золото дилувіального походження, оскільки річки – це, власне, великі природні золото мийки, які зразу виносять усі легкі та дрібніші частки, тоді як важчі або застряють, зустрівши природні перешкоди, або залишаються там, де течії послабляють свою силу чи швидкість. Отож, перше золото на Землі було знайдено у вигляді розсипів у долинах пересохлих річок (*wadi*) в Аравійській пустелі приблизно в 4 тисячолітті до Р.Х. Пізніше його почали видобувати і в західній частині Аравійсько-Нубійської золотоносної провінції, яка починається приблизно там, де Суецька затока переходить у Червоне море, і простягається спочатку по гірській частині Аравійської пустелі (смугою у 80-150 км), а потім – по території нинішніх Судану та Ефіопії. За 4-тисячолітню історію видобування золота в цій провінції було одержано близько 3500 т металу, який, після його захоплення царями Ассирії та Вавилону розійшовся по античному світу. Головною рудною провінцією стародавнього світу та головним місцем видобування золота в Європі була Іберія, котру пізніше називали карфагенським словом «Іспанія». Сама тут уперше в Європі з'явилися прикраси з холодно кованого самородного золота (приблизно одночасно з Єгипту у IV-III тисячоліттях до Р.Х.).

Звісно, розвиваючи думку Дж.Кейнса про стародавність грошей, можна стверджувати, що «[н]аука не володіє відомостями про те, де і коли засобом накопичення скарбів, знаряддям обміну та мірою вартості вперше стало золото і срібло. Не виключено, що різні країни самостійно і в різний час ввели у себе золото і срібло у якості грошей та періодично карбували з них монети»². Насправді, визначити коли вперше людина вирішила приховати блискучий золотий зливочок (у якості скарбу) замість того, щоб начепити його на мотузок і хизуватися такою прикрасою перед одноплемінниками мабуть вже не вдасться. А ось що стосується появи власне грошей, то історична наука володіє достатньою кількістю відомостей (достовірність яких аж ніяк не менша за достовірність існування єгипетських фараонів або стародавніх Рюриковичів), які засвідчують, що вона відбулася не зовсім як наслідок «натурального» розвитку торговельних відносин у різноманітних куточках світу. У своїй першій – монетній - формі гроші були однією з найбільших інновацій людства – нарівні з використанням вогню або колеса. Втім, якщо час та місце виникнення цих інновацій зникає у глибинах історії і навряд чи колись будуть ідентифіковані, то інформація стосовно винаходу грошей нам більш-менш відома.

Дорогоцінні метали у якості грошей використовувалися ще у сиву давнину, про що є згадки в єгипетському кодексу Манеса, в книгах Вед та кодексі Ману, і звісно, в Біблії³.

² Рябинина Л.Н. Деньги и кредит: учебное пособие – Киев: Центр учебной литературы, 2008, с.15

³ Трахтенберг И.А. Денежное обращение и кредит при капитализме – М.:Изд-во Академии наук СССР, 1962, с.87

Стародавні месопотамці, що жили в регіоні Родючого Півмісяця* ще до виникнення перших міст (більш ніж три тисячі років до Р.Х.), використовували п'ять глиняних жетонів, які представляли різні суми з трьох основних товарів: зерна, людської роботи та домашньої худоби (кози і вівці). Ймовірно, що вони служили спочатку як рахівниці, а далі можливо і як прості векселі, які видавалися збирачами храмових податків до появи писемності. В горизонтах тих часів археологи виявили також старовинні прото-гроші: срібні обрізки та шматочки золота, масивні кільця та блискучі злитки... А приблизно між 3100 та 2500 рр. до Р.Х. стандартом вартості (поряд з ячменем) стає срібло. Поставки срібла не відрізнялися значною мірою з року в рік, тому його вартість залишалася постійною, що зробило його ідеальним вимірювальним стрижнем для розрахунку вартості інших речей. Месопотамійці швидко побачили перевагу, записуючи ціни на все від деревини до ячменю в сріблі по вазі в шекелях. (Один шекель дорівнював одну третину унції.) При цьому, дуже важливо, що срібло було портативним. При цьому, основна проблема срібла полягала в тому, що воно було настільки цінним, що помилки зважування або використання нечистого срібла перетворювалося на велику втрачену вартість. Деякі люди намагалися навмисно обманювати інших, додаючи інші метали в золото або срібло⁴.

Отож, заможні громадяни користувалися прото-грошима принаймні ще 2500 рр. до Р.Х. і, можливо, ще за кілька сотень років до цього. Як стверджує М. Пауелл (*Marvin Powell*), історик з Північного університету штату Іллінойс: «Срібло в Месопотамії функціонувало, як гроші сьогодні, це був засіб обміну, люди користувалися ним для зберігання багатства, і вони використовували його для визначення вартості». Найбільш зручною формою були шматки срібла стандартної ваги. Їх називали «*har*», що прийнято перекладати як «кільцові» гроші ("*ring money*"). Втім, багато вчених вважають, що гроші почали ще раніше. "[З]аглиблення в стародавні записи Месопотамії та Єгипту створює враження, що якісь форми грошей існували і тоді", - зауважує Дж. Вільямс (*Jonathan Williams*), куратор монет періоду Стародавнього Риму та Залізного віку в Британському музеї в Лондоні. Тобто, фактично з самого початку гроші сформували людське суспільство. Вони змащували колеса Месопотамської торгівлі, підштовхнули розвиток математики і допомагали чиновникам і королям загірбати податки і накладати штрафи⁵.

Катушки та кільця, здається, потрапили до деяких частин Єгипту: розпис, виконаний протягом чотирнадцятого століття до Р.Х. у столичному місті Фіви зображує чоловіка, який зважує стопку золотих кілець. А в одній стародавній єгипетській казці з одинадцятого століття до Р.Х., бродячий герой Вен-Амон, подорожує до Лівану, щоб купити деревину для будівництва корабля. Як оплату, він несе баночки і мішочки з золотом та сріблом, кожний зважений в традиційній єгипетській мірі, дебен. (Один дебен дорівнює 3 унціям). Золото потрапляло до стародавнього Єгипту з копаєн Нубії і концентрувалося в сховищах двох південних фортець – Уронарті та Бухен⁶, які були

* «Родючий Півмісяць» - регіон на Близькому СходіЮ щор включає Левант, Межіріччя та Стародавній ЄгипетЮ один з первісних центрів зародження землеробства, відомий також як «колиска цивілізації».

⁴ Hays J. Mesopotamian Economics, Money, Labor // Facts and Details, March 2011 – URL: <http://factsanddetails.com/world/cat56/sub363/item1514.html>

⁵ Pringle H. The Cradle of Cash//Discover, vol.19, No.10, October, 1998, p. 50

⁶ Török L. Between Two Worlds: The Frontier Region Between Ancient Nubia and Egypt, 3700 BC-AD 500– Leiden-Boston: BRILL, 2009, p.85

такими собі «форт-ноксами» єгипетських фараонів. Причому, золота у стародавньому Єгипті було так багато, що срібло, яке було рідкішим, вважалося більш дорогоцінним металом.

Але кільцям, злиткам та обрізкам з золота та срібла, що поширювалися як гроші у східному Середземномор'ї, було ще далеко до сьогоднішніх грошей. Їм не вистачало основного інгредієнта сучасних грошей - видимої гарантії автентичності. Без такої гарантії багато людей ніколи не захотіли б прийняти їх на номінальну вартість від незнайомого. Наприклад, кошики з дорогоцінного металу можуть бути трохи менше шекеля. Або вони взагалі можуть бути не чистим золотом або сріблом, але дещо дешевшим сплавом. Тому, у якості гарантії, деколи шматочки металу загортали в окремі мішечки, які скріплювалися печаткою, що підтверджувала їхню вагу⁷.

Існує думка, що деякі функції грошей виконували циліндричні печатки Індії, Ірану, Вавилону та Криту та засклені скарабеї Єгипту. Ці печатки, ймовірно, були "титулами" або "вимогами" на товари, включаючи вимоги на зерно або метали, що зберігалися в сховищах храмів і палаців⁸.

Як видно з єгипетських малюнків або з відбитків на глиняних табличках в Ніневії (стародавнього міста на східному березі річці [Тигр](#)) , вже в дуже давні часи були в ходу штемпеля, які вживалися для позначення володіння або для затвердження договорів. Звісно, що з часом ними стали користуватися і для вираження влади. Коли якомусь монарху в перший раз спало на думку відзначити на шматку металу його вагу, то він, природно, скористався для такого публічного акту своєю печаткою, подібно до того як в пробірній палаті вживається штемпель, щоб позначити вміст чистого металу на золотих або срібних предметах. Спочатку, ймовірно, не робилося ніяких спроб надати металу таку форму, щоб вага його не зменшувалася, а відбиток не стирався⁹.

До карбування монети залишався один крок.

...якби не виникли гроші, ми б все ще використовували бартер. Ми б застрягли на цьому. Гроші відкрили двері для торгівлі, яка відкрила двері для спеціалізації. І це зробило можливим сучасне суспільство ".

Томас Вьрік, професор Південно-західного університету штату Міссурі (Спрінгфілд)

Thomas Wyrick, professor at Southwest Missouri State University in Springfield

⁷ Pringle H. The Cradle of Cash//Discover, October 01, 1998 – URL: <http://discovermagazine.com/1998/oct/thecradleofcash1518>

⁸ Mundell R. The Birth of Coinage//Columbia University, Department of Economics, Discussion Paper No.0102-08 – N.Y., N.Y., Feb.2002 p. 13 – 42 p.

⁹ Jevons W.S. Money and the Mechanism of Exchange – N.Y.: D. Appleton and Company, 1896, pp.54-55

І цей крок було зроблено. У царстві Лідія (на території Малої Азії), на дні мілководних річок (перш за все, річки Пактол), які збігали з гір та на рівнині заростали мулом накопичувався крупинки природного сплаву золота та срібла, які зовнішньо походили на бурштин – стародавньою грецькою «електр» або «електрум» (*ήλεκτρον*). Електр довгий час вважався окремим металом, вартість якого оцінювалася по відношенню до срібла як 1:10*. Саме з цього сплаву приблизно у 670 - 635 р. до Р.Х. за наказом лідійського царя Гігеса (*Γύγης*)** було викарбовано перші овальні монети (знайдені у 1904-5 рр. фахівцями Британського Музею при розкопках храму Артеміди в Ефесі)¹⁰. Це засвідчує і Геродот, який писав у своїй «Історії» про лідійців: «Першими з людей вони, наскільки ми знаємо, почали карбувати і ввели у вжиток золоту та срібну монету та першими зайнялися дрібною торгівлею»¹¹.

«Ми так і не розуміємо справжньої причини першого карбування монет у західному світі»

Проф. Л.Курке/ L.Kurke “*Coins, Bodies, Games, and Gold: The Politics of Meaning in Archaic Greece*”

Перші грошові знаки (*nomisma*) не мали жодного номіналу і призначалися, як виглядає, скоріше для нагородження («обдарування») війська*** (в перший раз, як вже припускалося раніше, царем Гігесом за участь у поваленні свого попередника), яке вже й використовувало «відмірені» шматочки дорогоцінного металу для придбання необхідних товарів та послуг. І з'явилися вони більш, ніж за півстоліття до того, як Лідія розпочала активну торгівлю з грецькими полісами, зате в самий розпал військової експансії Лідії на сусідні території, що вимагало вирішення проблеми матеріального (харчового) постачання та винагороди найманців (яке традиційно здійснювалося за рахунок розподілу здобичі

* На початку V ст. до Р.Х. елліни зрозуміли, що це лише сплав двох монетарних металів і спробували карбувати монети зі штучного електру, причому помітно знижуючи вміст золота: якщо в природному стані частка золота сягала 75%, то, наприклад, в гектах іонійських міст-держав Фокеї та Митилени, які почали карбувати монети зі штучного електру, ця частка складала усього 40 % (Карышковский П. О. Монеты Ольвии - К.: Наукова думка, 1988, с.73)

** Відомого фахівцем не тільки у зв'язку з цим, але і як герой міфів про «кільце Гігеса», яке робило його невідомим. Крім того, дехто схильний вважати, що Гігес (інший варіант – Гіг) це той самий «Гог з землі Магог» (на північ від Ізраїлю), який згадується у Старому Завіті (Книга Іезекіїля, гл.38,39).

¹⁰ Ferguson N. The Ascent of Money. A Financial History of the World – N.Y.,N.Y.: Penguin Press, p.24

¹¹ Геродот. История. Книга первая - «Клио», п. 94 – URL: <http://www.vehi.net/istoriya/grecia/gerodot/01.htm>

*** Таке явище спостерігалось і у інших народів навіть багато пізніше. Зокрема, в Московському царстві у XVI столітті Іван Грозний нагороджував воїнів, які брали участь у важливих битвах, іноземними золотими монетами. Нагороджені часто пришивали подібний дар на шапку або каптан. Трохи пізніше Московія почала карбувати власні монети з золота, які отримували лише військові. У XVII столітті ця традиція була продовжена царівною Софією, за указом якої були викарбовані золоті монети для учасників азовських походів.

Зрештою слово «солдат» пов'язано з назвою італійської монети «сольдо» - прийшло до нас через німецьке «soldat». Німецьке ж «söldner» - «найманий воїн» стало основою для польського «żołnierz».

лише по завершенню битв). Поява грошей (монет) вирішувала ці проблеми, оскільки «створений державою новий грошовий продукт був охоче сприйнятий торгівцями, тобто зустрівся з ринковим попитом. Вочевидь, що подібний відгук був би неможливий в умовах заснованого на даруванні примітивного суспільства»¹². Хоча, схоже на те, що перші монети все ж таки більше відігравали роль подарунку або своєрідної медалі. Розрахунки здебільше здійснювалися все ще зливками, а монети надавалися у вигляді бонусу (як «завершальний платіж»).

Але поступово, слідом за державою гроші починають визнаватися і приватними торговцями. З того часу, як образно зауважує британський історик П. Грірсон, залізні штирі були складені в Храмі Гери в Аргосі* (*Argive Heraeum* - "Ἡρῆ Ἀργεῖη") і розпочалося довго царство карбованих монет¹³.

Ранні монети відповідали конкретним ваговим нормам, які були визначені як статери або частіше фракції статерів. Монети одного номіналу мали практично рівномірну вагу. Однак їх тонкість чи чистота сильно відрізнялися, як, відповідно, і вартість резервної монети, враховуючи той факт, що золото коштувало більше, ніж у десять разів більше, ніж срібло¹⁴.

Хриматогенез: три джерела і три складові частини

Першість у карбуванні монет оскаржує також аргоський тиран Фейдон (або Фідон –Phidon) , який заклав монетний двір на о. Егіна (неподалік берегів північної Аттики) – чи то у 550¹⁵ , чи ще у 595¹⁶ р. до Р.Х. - у всякому випадку його срібні монети вважаються першими європейськими. Деколи стверджують, що це відбулося ще раніше – у 700 р. до Р.Х., - тоді коли він склав залізні штирі у храмі Гери. Втім, серед претендентів на винахід грошей називають також Демодіку (або Гермодіку) Кімейську (дружину царя Мідаса), Лікоса (сина легендарного царя Афін Пандіона II), а також не менш легендарного царя Еріхтонія тощо. Тож залишаючись на твердому ґрунті історичних фактів зупинимось на версії лідійської першості у винаході монетної форми грошей.

Далі карбувати монети почали Афіни (575 р. до Р.Х.), Корінф (570 р. до Р.Х.), а вже у VI ст. до Р.Х. розпочалося масове карбування монет. Цьому, зокрема, сприяло відкриття у

¹² Трахтенберг И.А. Цит.роб., с.132-133.

* Натяк на повідомлення Аристотеля про те, що цар Фейдон приблизно у 700 р. до Р.Х. у якості пожертви склав у храмі Гери в Аргосі (Пелопонес) залізні штирі (які використовувалися у якості грошових знаків), які насправді були знайдені у 1854 р. під час розкопок, які здійснював англо-американський археолог Шарлі Вальштайн (відомий також як Чарльз Вальдстон – *Charles Waldston*)

¹³ Grierson Ph. The Origin of Money, p.5 //In: Research in Economic Anthropology, ed. by Dalton G., - Stamford: JAI Press Inc., 1978, vol.1, pp1-35

¹⁴ Mundell R. Op.cit., p.31

¹⁵ Devies N. Europe: a History – N.Y.,N.Y.: Oxford University Press,1996, p.101

¹⁶ Morawski W. Zarys Powszechniej Historii Pieniądza i Bankowości – Warszawa: TRIO, 2002, s.18

483 р. до Р.Х. великих покладів срібла в Лавріоні (неподалік від Афін)*. Слід зазначити, що масове карбування стосувалося довгий час лише міста країн еллінської культури, в той час як, наприклад, етруски, фінікійці, карфагеняни та єгиптяни довгий час утримувалися від карбування монет)¹⁷. При цьому, монети, як правило, вміщували золото лише не набагато більше половини своєї ваги. Вони, скоріш за все, вироблялися шляхом афінажу, а їх якість перевірялася на «пробному камені» (до винаходу Архімеда). Отже монети з електра мали завищену вартість і приносили емітенту додатковий прибуток¹⁸.

Як зазначає російська дослідниця О.Буторіна, в сучасній історичній науці міцно утвердився консенсус стосовно того, що перші монети були викарбувані в царстві Лідія царем Гігесом в першій половині VII ст. до Р.Х.¹⁹. Втім, такий консенсус існує тільки серед європейських істориків, та й то, якщо не брати до уваги тих з них, хто спеціалізується на економічній історії Сходу.

Деколи стверджується, що вдавнину в Китаї у якості грошей використовували нефрит. Однак, виглядає на те, що це скоріше певне непорозуміння. Справа в тому, що подібно до стародавнього Єгипту, в Китаї було розповсюджена віра в безсмертя**, яке, зокрема, можна було забезпечити вкривши тіло померлого нефритовими пластинками – які затримують душу і таким чином гарантуватимуть вічне життя. Звісно, що внаслідок цього нефрит поступово став найбільш бажаним товаром, який був дорожче за будь-які матеріальні цінності. І хоча в перекладі з китайського нефрит (玉器 «юй ці») перекладається як «дорогоцінний» або «благородний» («шляхетний») – (кит.: 玉 «юй») вироб, насправді вважалося навіть неприпустимим обмінювати його на гроші – оскільки на відміну від золота, нефрит не може мати ціни (насправді – «безцінний»).

Втім, ще за три тисячі років до народження Христа місцеві мешканці регіону, який відомий сьогодні як Китай використовували мідь як засіб обміну. Пізніше, почали використовуватися золоті кубки та срібні зливки²⁰. Зокрема, золото вперше з'явилося у якості засобу обміну в Китаї у XX ст. до Р.Х.²¹ Щоправда, монети в Китаї почали карбуватися значно пізніше. І, взагалі, шлях до монет пролягав через появу т.зв. «ножових

* Це відкриття увійшло в історію також у зв'язку з дискусією між політиком Арістідом Справедливим та полководцем Фемістоклем: перший наполягав на рівному розподілі прибутків від видобутку срібла між усіма громадянами Афін (тобто висловив ідею «загальнонародної ренти», модної і в наші часи), а другий – пропонував просто збудувати на ці гроші могутній флот (що, зрештою, і було зрублено, внаслідок чого елліни розгромили перського царя Ксеркса в битві при Соломіні і врятували Грецію від поновлення).

¹⁷ Cullimore J. On the Jewish Shekel, p.55 // The Numismatic Journal, vol.1, June 1836- April 1837

¹⁸ Mundell R. Op.cit., pp.31-32

¹⁹ Буторіна О.В. Цит.раб., с. 124

** Цікаво, що і порох було винайдено китайцями у якості інгредієнту для елексіру життя (китайською, «порох» - 火药, означає «медичний вогонь»).

²⁰ Einzig P. Primitive Money in its Ethnological, Historical, and Economic Aspects. London: Eyre and Spottiswood, 1951, p.255

²¹ Kemmerer E.W. 1935. Money: The Principles of Money and Their Exemplification in Outstanding Chapters of Monetary History. New York: Macmillan, 1935, p. 9

грошей» (*knife-money*): саме ця холодна зброя, а пізніше – її зменшені копії з міді використовувалися у якості засобу обміну. Це підтверджується також лінгвістично, оскільки слово *dao* (刀) спочатку означало «ніж», але потім почало використовуватися для позначення грошової одиниці²². Згідно історичної традиції вважається, що «ножові гроші» були запроваджені у VII ст. до Р.Х. принцем Хваном, який чи то не мав можливості прогледувати своїх воїнів і наказав їм поміняти свої ножі на харчі, чи то постановив, що прийматиме ножі у якості штрафу за дрібні порушення... У будь-якому випадку поштовхом к розповсюдженню використання ножів у якості грошового знаку послужила державна воля. З кільцевих ручок бронзових ножів поступово розвинулися традиційні китайські монети, які були круглі з квадратним отвором у центрі. Цікаво, що вартість таких грошей не була пов'язана з вартістю металу, з якого вони були зроблені – тобто китайські гроші з самого початку базувалися на можливості неспівпадіння фактичної та представницької вартості грошей (що пізніше дозволило перейти до паперових грошей). Хоча у 670-655 рр. до Р.Х. принц Хван запровадив закони стосовно належної ваги металевої валюти, що підтверджувалося державною печаткою.

Існує також версія, що ідею щодо використання зливків у формі ножів у якості засобу обміну завезли до Китаю торговці з-за Індійського океану.

В Індії (а також на території аж до Вавілонії та Перської затоки) були знайдені тисячі печаток, зроблених 2500-1500 років до Р.Х. з мильного каменю, які, ймовірно, були символами боргу, можливо конвертованого в один із товарів і могли використовуватися як засіб обігу²³.

Втім перші монети в самій Індії почали карбувати у царстві Махаджананапад (Mahajanapadas) у VI ст. до Р.Х. Насправді це були навіть не монети, а срібні прямокутники з печаткою (*punch marked coins*)²⁴. Ці грошові знаки, які називали *Rūpyārūpa*, *Kārshāpaṇa* або **Kahāpāna** (що означає «вага»), пізніше отримали назву *ruṅgaṇa* – тобто «те, що належить до стародавніх часів» (так саме, як свод стародавніх літературних текстів). Це пов'язано з тим, що, знову таки, історична традиція відносить їх появу до часів життя Будди (Сіддхартх Гаутама) – тобто VI-V ст. до Р.Х. Щоправда, згадка про індійські монети *Kārshāpaṇa* є у старогрецького вченого Ісихія Олександрійського²⁵, який жив у V ст. до Р.Х.

Слід, однак, зауважити, що в подальшому ця грошова традиція не знайшла свого продовження і пізніша монетарна система Індостану базувалася на індо-грецьких монетах

²² Gruen S. The Chinese Monetary System: From Ancient Times to the Early Modern Period - December 15, 2004, p.5 – URL: - http://www2.gcc.edu/dept/econ/ASSC/Papers2005/ChinaMonetary_Gruen.pdf

²³ Mundell R. Birth of Money, pp.36-37)

²⁴ Khalid A., Anwar M.S. A short history of the coins of the subcontinent - University of the Punjab, May 4, 2011, p.1 – URL: <https://physlab.lums.edu.pk/images/1/11/Historycoins1.pdf>

²⁵ Cunningham A. Coins of Ancient India– London: B. Quartich, 1891, p.2 -119 pp. – URL: <https://www.forumancientcoins.com/dannyjones/Oriental%20and%20Non-Classical%20Kingdom%20Coin%20Books/Coins%20of%20Ancient%20India%20-%20Cunningham.pdf>

(занесених Олександром Македонським) та середньовічних монетах перських султанів та Великих моголів²⁶.

Слід визнати, що той факт, що монети перської династії Ахеменідів ще не знайдені на західних кордонах Китаю або в Індії не може бути належним доказом проти гіпотези щодо лідійсько-перського впливу на перехід Китаю до карбування круглих монет в третьому сторіччі до Р.Х., ще до поширення такого типу карбування в Центральній Азії. Ця гіпотеза, у свою чергу, досить вірогідна стосовно Індії, в якій такий перехід відбувся в той самий час і за таких самих обставин.

Кілька європейських дослідників у XIX сторіччі помилково визначили час появи індійських круглих монет періодом нашість Олександра Македонського, тобто приблизно четвертим сторіччям до Р.Х. Тим не менш, більш ретельна перевірка радіо вуглецевим методом вказала на те, що перші штемпельні монети (*punch-marked coins*) в Індії датуються шостим сторіччям до Р.Х. Більшість таких монет прямокутної форми, але зустрічаються також овальні²⁷.

Приблизно до цього ж періоду відноситься і перший досвід у псуванні грошей. Ще під час тиранії Пісістрата (560-527 р. до Р.Х.) його старший син Гіппій (пізніше також афінський тиран) провів унікальну реформу: він оголосив скасування існуючих грошей і наказ повернути їх до державної скарбниці, після чого переплавив їх і з однієї міни (в різні часи – від 400 до 500 грам металу) зробив 80 срібних драхм замість 138, при тому, що вміст срібла в них залишився старим, а «зайвий метал» залишався у тирана. Мешканцям, звісно, гроші повернули за новим, офіційним курсом²⁸. Таким чином, **фактично зразу після винаходу грошей було винайдено і спосіб їхнього знецінення.**

Після того, як цар персів Кир захопив у 546 р. до Р.Х. Лідію золоті монети почали поширюватися в Персії. Особливої інтенсивності цей процес набрав при Дарії I * (522-486 рр. до Р.Х.), який запровадив єдину грошову систему (на основі золотого «даріку») на території усій своєї імперії – від Дунаю до Інду. Це було досягнуто завдяки тому, що імперія персів Ахеменідів сконцентрувало у себе золото, яке раніше належало Єгипту, Асирії та Вавілону, золото Іберії (яке завозилося фінікійцями), золото Лідії та Фригії, Согдіади та Бактрії, Кавказу та Тариму. А коли накопичення золота усього відомого на той час світу досягло максимуму воно раптово опинилося в руках однієї людини –

²⁶ Khalid A., Anwar M.S. Op.cit., p.2

²⁷ Horesh N. Chinese Money in Global Context: Historic Junctures Between 600 BCE and 2012 – Stanford, California: Stanford University Press, 2014, p. 33 – xii + 364 p.

²⁸ Псевдо-Аристотель, Экономика, книга 2, 1347a, (b) – «Вестник древней истории», 1969, 3№, с.217-242 // Симпосий Συμπόσιον – URL: <http://simposium.ru/ru/node/9309>

* Цар Дарій відзначився також як, здається, перший відомий нам захисник монетарного суверенітету (грошової регалії) - Геродот у своїй «Історії» (книга 4, Мельпомена, 166-CLXVI) розповідає, як Дарій покарав на смерть префекта Єгипту Аріанда, який насмілювався карбувати срібні «даріки» - копіюючи золоті монети царя.

першого «глобалізатора» Олександра Македонського. За експертними оцінками, таким чином було «приватизовано» приблизно 8.840 тон «жовтого металу»²⁹.

Згадані нами царі – Крез та Олександр Великий – дивним чином виявляються пов'язаними ще однією історією: йдеться про Храм Артеміді в Ефесі. Як відомо, він вважався одним з Семі чудес Світу, а його будівництво (у всякому випадку, з початку) профінансував саме цар Крез. Цей храм було спалено у 356 р. до Р.Х. місцевим мешканцем Геростратом (ім'я якого людству так і не вдалося забути). Вважається, що відома і точна дата пожежі – ніч на 21 липня. Це був час народження Олександра Македонського (що вважалося ознакою його майбутнього завоювання Малої Азії) і тому саме він пізніше профінансував відновлення Храму. Цю історичну напів-легенду з темою нашого дослідження пов'язує роль в грошовій глобалізації не тільки цих двох царів, але й роль самого Храму: у стародавній Греції храми були місцем фінансових угод та збереження грошових скарбів. І Храм Артеміді, в цьому плані, був одним з найбільших фінансових центрів та сховищ грошових резервів. Недарма подекують, що і Герострат спалив його не заради сумнівної слави, а з метою приховати розкрадання цих самих резервів³⁰. Так це чи ні, ніхто вже ніколи не визнає, але для нас важливо відмітити **зв'язок розвитку грошових відносин з загальним культурним (і культовим) середовищем тих часів.**

Фрагмент 2

Оскільки, Тристороння Угода не надала остаточного рішення проблеми створення ефективної міжнародної валютної системи, пошуки в цьому напрямку продовжувалися. Зокрема, важливі пропозиції були зроблені Гарвардським професором Джоном Х. Вільямсом (*John H. Williams*) на спільному засіданні Американської статистичної асоціації та Американської економічної асоціації 28 грудня 1936 року.³¹ Він, зокрема, вказував на необхідність укладання спочатку перехідної або, як він її назвав, «джентльменської угоди» на певний випробувальний період – оскільки проблема занадто важка для того, щоб її можна було вирішити повністю та остаточно зразу однією угодою. Далі, проф. Дж.Вільямс вважав, що вихід може полягати не в універсальному механізмі, а в певному наборі варіантів для різних країн або груп країн. І, нарешті, на його думку, критичною була необхідність встановлення дієвого валютного контролю та ефективної міжнародної співпраці (особливо, між США та Британією).

Між тим, ситуація загострювалася настільки, що у вересні 1939 р. Лондонський ринок золота був закритий. Потрібно було діяти і тому певним продовженням Тристоронньої Угоди стала Угода між Британією та Францією, підписана наприкінці 1939 року. Міністр фінансів Британії Дж. Саймон (*John Allsebrook Simon, 1st Viscount Simon*) відвідав 4 грудня Париж і домовився зі своїм колегам про певний «фінансовий альянс» на час спільної війни проти Німеччини. Суть угоди, яка була оприлюднена одночасно в Лондоні та Парижі 13 грудня, полягала в тому, що союзники домовилися о створенні спільної

²⁹ Марфунин А.С. История золота: М., Наука, 1987, с.22-23

³⁰ Woyzbun S. Historia bankowości w zarysie – Warszawa: Oszczędność, 1928, s.22

³¹ Williams J.H. The Adequacy of Existing Currency Mechanisms Under Varying Circumstances //

«військової казни»³². Втім, угода включала і певні положення, які стосувалися двосторонніх валютних відносин. Зокрема, сторони домовилися визнавати валюти одна одної за їхньою номінальною вартістю з використанням фіксованого (на момент початку війни) курсу і використовувати їх при здійсненні валютних операцій без переказу золота. Тобто, « [о]бидві країни на час війни зможуть покрити всі свої потреби в валюті іншої країни шляхом сплати в їх власній валюті без будь-якої проблеми пошуку необхідного золота»³³. Вони також домовилися спільними зусиллями відновлювати можливі втрати золото-доларових резервів і не залучати неузгоджених між собою міжнародних кредитів (що було спробою врахувати уроки попередньої світової війни).

Цілком закономірно, що пошук нової теоретичної моделі було продовжено.

Невдачі Лондонської конференції 1933 року та Тристоронньої Угоди 1936 року привели до появи ідеї створення міжнародної організації, метою діяльності якої повинна була б бути стабілізація міжнародної торгівлі та системи валютних відносин. Така система повинна була базуватися на досвіді реалізації стабілізаційних програм, запропонованих групою міжнародних експертів під керівництвом американського банкіра Ч. Дейвіса для Німеччини (1921 -1923 рр.), а також Лігою Націй - для Австрії (1922 р.) та Угорщини (1923 р.). Втім, логіка розвитку політичних подій призвела до початку Другої світової війни, яка на певний час усунула валютні проблеми на другий, а може й третій план. У всякому випадку, країнам, безпосередньо охопленим військовими діями було явно не до валютної реформи. Настільки, що В.Черчилль був готовий пожертвувати національною валютою Британії заради єдності союзників (жертва, на яку Лондон пізніше не пішов заради єдності Європейського Союзу): в ході переговорів з американцями, на яких Черчилль намагався досягти їхньої згоди на вступ у війну проти нацистської Німеччини, британський прем'єр пропонував, серед іншого, створення спільної валюти -«товарного долару»(і, навіть, намалював графічний символ, який поєднував знаки долару та фунту)³⁴.

Але успіхи «німецької зброї» в перші роки війни надихнули нацистських лідерів на широкомасштабне планування свого майбутнього «світового панування», в тому числі і в галузі економіки. Після повернення з окупованого Парижу у третій декаді червня 1940, Гітлер доручив своєму міністру економіки та президенту Рейхсбанку В.Функу підготувати план післявоєнної реорганізації економічного життя в Європі. Німеччина ще до війни відносно добре впоралася з депресією та безробіттям, а також забезпечила рівновагу свого платіжного балансу (незважаючи на великі потреби в імпорті продукції, яка була

³² Rue L. British, Frances Finances Pooled by Money Pact // Chicago Tribune, Dec.13, 1939, p.2 – URL: <http://archives.chicagotribune.com/1939/12/13/page/2/article/british-french-finances-pooled-by-money-pact>

³³ Anglo-French Financial Agreement// Hansards Archives - HC Deb 12 December 1939 vol. 355,c.1028 - cc1028-30 – URL: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1939/dec/12/anglo-french-financial-agreement#S5CV0355P0_19391212_HOC_295

³⁴ Джонсон Б. Фактор Черчилля – М.:Колибри, 2016, с.275

необхідна для підготовки до війни). Тож тепер нацистські економічні рецепти могли бути запропоновані усій Європи. І не тільки Європи.

В Сполучених Штатах про ці наміри нацистів стало відомо досить швидко. І це викликало певне занепокоєння, і не стільки у зв'язку з Європою, скільки – з Латинською Америкою. Справа у тому, що націоналістичні кола на південному континенті виявляли все більшу схильність до економічних і політичних стосунків з Німеччиною. Американською відповіддю на такі загрози стала політика лібералізації економічних відносин з латиноамериканськими країнами. Ще до появи інформації про підготовку німецької економічної декларації, помічник заступника Державного секретаря з економічних питань Е.Коладо (*Emilio Collado*) підготував меморандум, в якому закликав адаптувати міжамериканську економічну програму з внутрішніми програмами уряду США. Ці питання інтенсивно обговорювалися на спеціальному майданчику, яким став Міжамериканський фінансово-економічний дорадчий Комітет. Засідання Комітету відвідували й інші американські посадовці, зокрема, Г.Вайт – з Казначейства США. Серед ідей для нової програми було створення спеціального стабілізаційного валютного фонду та Міжамериканського банку³⁵.

Усі ці ідеї, - включаючи створення механізму уникнення надмірних курсових коливань та укріплення монетарної системи і її інститутів,- були оприлюднені у вигляді «Економічної програми для Америк» (*Economic Program for the Americas*) на засіданні Комітету 11 липня 1940 року³⁶.

«Протинацистське щеплення» було зроблено дуже вчасно, оскільки вже 25 липня 1940 року В.Функ під час своєї прес-конференції в Берліні проголосив основні принципи «Нового порядку»* (*Neuordnung*). Він повинен був базуватися на тісній співпраці між Німеччиною та Італією та використанні методів, які не дозволять «нерегульовану гру економічних сил». Зокрема, передбачалося, що наявний досвід двосторонніх економічних відносин розвинеться в систему багатосторонньої торгівлі, а балансує розрахунки будуть здійснюватися шляхом валютного клірингу. Така валютна система передбачала б фіксовані паритети та стабільні валютні курси. Кожний уряд регулював би свій платіжний баланс (адміністративними методами), а ,отже, проблем міжнародної нерівноваги не виникало б. Клірингова система повинна була мати надлишок золота для платіжних цілей. Але при цьому підкреслювалося, що Німеччина ніколи не погодиться на систему, яка базуватиметься на засобу платежу, вартість якого вона не зможе визначати.

³⁵ Wilson T.A., McKinzie R.D. Oral History Interview with Emilio Collado (11) . New York, New York, July 7, 1971 // Harry S.Truman Library and Museum – URL: <https://www.trumanlibrary.org/oralhist/collado1.htm>

³⁶ Helleiner E. Currency Blocs and the Future of Embedded Liberalism – In: *Global Liberalism and Political Order: Toward a New Grand Compromise?* Ed. by Bernstein S. and Pauly L.W. – N.Y.,N.Y.: State University of New York Press, 2007, p.147

* Не плутати з «Новим порядком для Європи» (*Neuordnung Europas*) - німецько-італійською декларацією стосовно намірів політичної реорганізації Європи, яка була оприлюднена 29 серпня 1941 року.

«Гроші мають другорядне значення, - заявляв В.Функ. – Перш за усе, управління економікою. Якщо економіка не здорова, валюта не може бути здоровою. В межах здорової європейської економіки та розумного розподілу робочої сили між європейськими країнами валютні проблеми вирішаться самі собою, просто за рахунок використання правильної валютної техніки. Вочевидь, що Рейхсбанк матиме домінуючу позицію. А природним результатом величезного зростання могутності Німецького Рейху стане зміцнення його валюти»³⁷. Виробництво, за такої системи, буде визначатися наявністю робочої сили, матеріалів та промислових потужностей, а не розмірами золотих резервів центрального банку.

Звісно, що світовий фінансовий центр повинен був переміститися з Лондону до Берліна, в якому і здійснюватимуться клірингові розрахунки між європейськими країнами. З іншими країнами світу передбачалося організувати торгівлю та основі бартеру. Втім, після війни валютні обмеження могли б бути поступово скасовані (крім контролю за рухом капіталу). Що стосується США (які на той момент ще не вступили до війни проти Німеччини), то економічні відносини з ними передбачалося будувати в залежності від того, чи припинять вони дискримінацію німецьких товарів. «Ми не знаємо, що американці будуть робити з їхнім золотом – це, перш за усе, проблема Сполучених Штатів. По відношенню до європейських валют золото не матиме взагалі жодного значення, тому що вартість валют залежатиме не від їхнього золотого покриття, а від рішення уряду»³⁸.

Як з'ясувалося вже після війни (за свідченням документів, що зберігаються у архівах Потсдамської конференції), згідно доповіді «Зовнішні валютні проблеми після завершення війни» (оскільки доповідь була підготовлена у червні 1940 року, то завершення війни нацистським аналітикам бачилося лише «переможним»), глобальна економіка повинна була б бути розподілена на кілька блоків. Наймогутнішим бачилося об'єднання (пов'язання) Німецького та Американського блоків (ще раз нагадаємо, що на той момент США ще не вступили до війни), а провідною валютою Великого Німецького Економічного Блоку (*Grosswirtschaftsraum*) буде рейхсмарка. З валютами інших країн блоку вона буде пов'язана фіксованим курсом, який можна буде змінити лише за спільною згодою. Втім, остаточною метою було перетворення рейхсмарки на єдину спільну валюту, що, авторами доповіді, вважалося лише «питанням тактики».

Важливою метою було також уникнення прив'язки рейхсмарки до золота, оскільки частка США у світовому запасі «жовтого металу» вважалася занадто великою. А тому і курс між валютами США та Німеччини не міг бути фіксованим, але його плавання повинно б було бути обмеженим угодою про взаємні валютні інтервенції³⁹.

Цей проект, з відомих причин, ніколи не був реалізованим, а післявоєнна міжнародна валютна система будувалася вже на зовсім інших засадах (які на той момент лише починали розроблятися).

Бреттон-Вудські близнюки

³⁷ Цит. за: Dormael A., van. *Bretton-Woods: Birth of a Monetary System* – L.: Palgrave Macmillan, 1978, p.5

³⁸ Ibid., p.6

³⁹ Hoffmayer E. *The International Monetary System: An Essay in Interpretation* – Amsterdam: North-Holland, 1992, pp.19-20 – 268 p.

Між тим, невдовзі до процесу розробки майбутньої валютної реформи підключаються дві особи, яким доведеться відіграти в ньому ключові ролі.

У Великій Британії, на відміну від Сполучених Штатів спочатку не приділяли великої уваги значенню німецької програми «Нового порядку» - ні до її оголошення, ні після. Протягом кількох місяців не було жодної офіційної реакції на цю тему, яку постійно піднімали в ефірі пропагандистські німецькі радіостанції (а в Британії та США, на відміну від Німеччини та СРСР ніякої заборони проти їхнього прослуховування не існувало). Нарешті у листопаді 1940 року міністр інформації направив Дж.М. Кейнсу (на той момент, відповідальному працівнику міністерства фінансів) пропозицію все ж таки відгукнутися на цю тему, з тим, щоб якось протиставити ідеям клірингу та бартеру принципи золотого стандарту та вільної торгівлі (традиційні британські цінності). Першою реакцією Дж.Кейнса було «чудово» і «ми повинні подумати, що робити нам»⁴⁰. Вивчивши питання детальніше, Дж.Кейнс відповів, що втручатися в спір на рівні радіопропаганди було б не бажаним, оскільки слухачі, скоріш за усе, віддаватимуть перевагу...«Новому порядку». Після війни, вважав він, у Британії не буде достатньо золота і вона буде вимушена робити те саме, що зараз пропонує В.Функ. Тільки Британії необхідно буде робити це краще та більш чесно. Отож, Дж.Кейнс рекомендував публічно і надалі мовчати з цього приводу⁴¹.

А ось не публічно він дійсно почав працювати над планом післявоєнного облаштування міжнародної валютної системи. На його думку, головним в цьому питанні, було не повторити «Версаль», тобто приділити більше уваги економічним наслідкам війни та загальному економічному відродженню на основі міжнародної співпраці. З метою з'ясування підходів своїх американських союзників (на той час, ще не офіційних) Дж.Кейнс навіть був відправлений у відрядження до США, де він провів два з половиною місяці, відвідуючи різні «високі кабінети». Але бесіди з обох сторін були настільки «розпливчасті», що американська сторона навіть надіслала неофіційний запит до Казначейства Великої Британії з проханням пояснити мету його візиту. Зрештою, перший варіант такого проекту був готовий у вересні 1941 року і представлений для обговорення з фахівцями міністерства фінансів, Банку Англії та оксфордськими економістами. Ключова ідея полягала у необхідності створення Клірингового союзу, який повинен був емітувати власну валюту, що мала замінити золото (це підкреслювалося і назвою такої валюти: “банкор” – скорочення від «банківське золото» французькою мовою – *bancor*). Центральні банки повинні були продати золото Кліринговому союзу за «банкори», але викупити його вже не могли.

Між тим, Сполучені Штати майже рік «зосереджувалися» і лише в Атлантичній Хартії у серпні 1941 року заявили, що вони (спільно з Британією) будуть прагнути забезпечити таке становище, при якому всі країни - великі чи малі, переможці чи переможені - мали б доступ на рівних підставах до торгівлі та до світових сировинних джерел, необхідних для економічного процвітання цих країн. А також домагатимуться повної співпраці між всіма країнами в економічній області з метою забезпечити для всіх вищий рівень життя, економічний розвиток і соціальне забезпечення⁴².

⁴⁰ Helleiner E. Op.cit., p.146

⁴¹ Dormael A.,van. Op.cit., p. 7

⁴² Atlantic Charter, August 14, 1941// The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy – URL: <http://avalon.law.yale.edu/wwii/atlantic.asp>

Державний департамент, при цьому, концентрував свою увагу на вільній торгівлі, отож міжнародними валютними відносинами довелось зайнятися Казначейству (Міністерству фінансів)

Легенда говорить, що в ніч проти 13 грудня 1941 року міністру фінансів Генрі Моргентау наснився сон про міжнародну валюту (був то нічний кошмар чи приємний розслаблюючий сон – історія замовчує).

Отож, прокинувшись зранку в суботу 13 грудня 1941 року, міністр фінансів США Г.Моргентау, тим не менш, зателефонував своєму співробітнику, директору управління монетарних досліджень Г.Д. Вайту (*Harry Dexter White*)* і попросив його підготувати меморандум стосовно врегулювання цього питання після завершення війни. Г.Вайт був, мабуть, найбільш досвідченим фахівцем в таких питаннях, який вже мав досвід роботи по підготовці Тристоронньої Угоди 1936 року та плану створення Міжамериканського банку (представленого президентом Д.Ф.Рузвельтом Конгресу США у грудні 1940 року). Тож вже за два тижня міністру було представлено п'ятисторінковий документ (*Inter-Allied Monetary and Banking Action*), який містив загальні пропозиції стосовно створення Міжнародного стабілізаційного фонду (*International Stabilization Fund - ISF*) та Світового банку.⁴³ Власне це стало, скоріш за усе, розвитком ідей, які вже лунали при обговоренні міжамериканських економічних стосунків.

Тим часом, у січні 1942 році на конференції міністрів іноземних справ американських країн у Ріо-де-Жанейро був оприлюднений план створення Міжамериканського банку. Проте пізніше масштаби плану вирішили значно розширити, і в березні 1942 року його було надруковано вже під назвою “Пропонований план створення Стабілізаційного фонду Об'єднаних та Асоційованих Націй і Банку реконструкцій та розвитку Об'єднаних та Асоційованих Націй”⁴⁴. Невдовзі після цього було створено Американський технічний комітет (*American Technical Committee - ATC*) під головуванням Г.Вайта, якому доручалося здійснення переговорів щодо створення Міжнародного стабілізаційного фонду та Банку з американськими державними установами та іноземними урядами. Е. Гольденвейзер (*Emmanuel Alexander Goldenweiser* – уродженець міста Київ), керівник дослідницького департаменту Федеральної резервної системи розробив план збільшення золотих запасів Фонду, запропонувавши, щоб внески до нього робилися в золоті (якщо це не перевищує половини або трьох четвертих золотих резервів відповідної країни). ФРС також пропонувала, щоб «дефіцитні країни» мали право девальвувати їхні валюти на 5 відсотків, якщо дефіцит становитиме чверть їхньої квоти і ще на 5 відсотків, якщо дефіцит сягатиме половини квоти. Таким чином, робота по створенню післявоєнної валютної системи в США набирала все більшого масштабу.

* Гарі Вайт народився у Бостоні у родині єврейських емігрантів з Литви і своє прізвище – Вейт (*Weit*) змінив на англійзоване Вайт.

⁴³ Mikesell R. F. *The Bretton Woods Debates : a Memoir / Essays in International Finance*, No. 192 - International Finance Section, Department of Economics, Princeton University, March 1994, p.2

⁴⁴ James H. *International Cooperation since Bretton Woods*. - Wash., D.C., 1996, p.39

Тепер вже Г.Вайт відправився до Великої Британії (у жовтні 1942 року) і зустрівся з Дж.Кейнсом. На той момент у того був готовий вже шостий варіант його плану, який йому довелося тепер ще раз уточнити. У середині грудня з американською ідеєю був ознайомлений відомий британський економіст Р. Харрод (на той час член «економічної команди» У.Черчилля), який написав своєму колезі Дж. Кейнсу: «Американці вдало розіграли карту, якою, згідно правил гри, ми не можемо грати»⁴⁵. Пропозиції Дж. Кейнса більш широкому загалу американських фахівців стали відомі на початку 1943 року. Але, не зважаючи на те, що його ідеї мали багато шанувальників серед американських урядових економістів (особливо, в Держдепартаменті) Американський технічний комітет вважав, що основні принципи його Міжнародного клірингового союзу (МКС) не будуть прийнятними ані для уряду США, ані для громадської думки. У березні 1943 року американські газети надрукували порівняльний аналіз планів Вайта та Кейнса, а за місяць обидва плани (були оприлюднені офіційно).

Незважаючи на те, що основні елементи МКС, особливо автоматичне продовження кредитування через кліринговий союз, були неприйнятними для Сполучених Штатів, автори альтернативних проектів не звертали уваги на пропозиції іншої сторони. Обидва плани передбачали забезпечення міжнародної ліквідності, яка б давала змогу країнам стабілізувати свої валюти, скасувати валютні обмеження на поточні операції та інші форми дискримінації.

Проте, незважаючи на подібність двох планів, між ними існувало суттєва різниця в деталях. "План Вайта" звертав більше уваги на стабільність валютного курсу та ліквідацію валютних обмежень, але дещо неоднозначним у питаннях допомоги з врегулюванням нерівноваги платіжних балансів. «План Кейнса» був технічно кращим у цьому останньому питанні, але нечітким у визначенні зобов'язань країн стосовно валютної стабільності та валютного контролю. Ці відмінності були цілком логічними, якщо враховувати основні цілі авторів: "*Unitas*" Г.Вайта мав бути лише розрахунковою одиницею, а "*Bancor*" Дж.Кейнса – міжнародною валютою. Хоча обидва одиниці були визначені в фізичних вимірах золота, «золота вартість» *bancor* могла бути змінена шляхом голосування членів системи.

Таким чином, МКС передбачав регульовану міжнародну систему золотого стандарту. По суті, за «планом Кейнса», користуючись «міжнародною валютою» країни могли фінансувати дефіцит платіжного балансу в розрахунках з будь-якими країнами-членами системи, а ось за «планом Вайта» така можливість була обмежена двосторонніми відносинами, оскільки він не передбачав обов'язок країн зробити свої валюти конвертабельними у відносинах з «третьою країнами» (хоча на початкових етапах, навпаки, переконував Г.Моргентау у перевагах «універсальної конвертованості» над емісією міжнародної валюти)⁴⁶.

Інші відмінності полягали в тому, що за «планом Вайта» могла виникнути ситуація перевищення попиту на певну валюту платежу над її пропозицією (що технічно неможливо за умови введення міжнародної валюти). Але тоді керівним органом МКС надавалося право вимагати від окремих країн корегування курсу їхніх валют з метою забезпечення загальної рівноваги. Американській стороні також не подобалася перспектива кредитування випуску «банкорів» без заздалегідь встановленого ліміту. І, взагалі, принципи «клірингу» були чужі для Конгресу та фінансового суспільства США. Канадці та латиноамериканці також віддавали перевагу «плану Вайта», що було

⁴⁵ Ibid., p.46

⁴⁶ Mikesell R. F. Op.cit., pp. 5-6,13

продемонстровано у червні 1943 року, коли обидва плани були неофіційно представлені експертам з 19 країн світу.

At last not at least, у Сполучених Штатів була невисловлена, але зрозуміла мета руйнування системи т.зв. «імперських преференцій». Справа у тому, що в країнах стерлінгової зони (фактично усі британські колонії та домініони) діяло правило цесії іноземної валюти, тобто отримана в результаті експорту валюта (скажемо, американські долари) передавалися до Банку Англії і, відповідно, імпорт (з тих самих Сполучених Штатів) вони могли здійснювати тільки за умови «приділення» їм необхідної суми доларів з централізованих резервів Лондону. Крім того, Велика Британія мала велику заборгованість перед своїми колоніями (на кінець війни – більше 1,5 млрд ф.ст.) і зобов'язалася погасити її поставками промислових товарів, що значно зменшувало можливості імпорту аналогічної продукції з США. Маючи це на увазі, Сполучені Штати були, в принципі, зацікавлені в універсальній конвертованості, але не бажали брати на себе зобов'язання щодо необмеженого клірингового кредиту.

Отож, Дж.М. Кеніс був вимушений підготувати інтегрований проект ("Integration of the C.U. and the S.F.") , в якому погоджувався на те, що жодна країна не зобов'язана розмінювати свою валюту на золото проти своєї волі⁴⁷.

Бурхлива дискусія

У липні 1943 р. у журналі «Foreign Affairs» було надруковано статтю проф. Дж.Вільямса⁴⁸, який, розвиваючи свої ідеї 1936 року, запропонував підхід на основі «ключових валют» (*key currency approach*). Він виходив з того, що нова міжнародна валютна система повинна «обертатися» навколо «ключових» або «центральных» країн – подібно до того, як весь механізм золотого стандарту XIX сторіччя «обертався» навколо Британії. Згадуючи Тристоронню Угоду, він виходив з того, що проблеми можуть виявитися занадто складними для їхнього всебічного вирішення, а тому припустима угода між «ключовими країнами» - США та Британією, до якою пізніше зможуть приєднатися й інші країни.

Слід нагадати, що до двох альтернативних планів додалися ще й французькі «Пропозиції стосовно міжнародних валютних відносин» ("Suggestions Regarding International Monetary Relations"), надруковані 9 травня 1943 року в «Нью-Йорк Таймс» , основою яких стала британсько-французька Угода 1939 року та проект французько-британської угоди про фінансову співпрацю між Британією та «Вільною Францією». Цей проект доопрацювали А. Істель (колишній фінансовий радник в уряді П. Рейно) та Е. Альфанд (французький фінансовий аташе у Вашингтоні) – останній був економічним радником Шарля де Голя. Згідно цих «Пропозицій» країни-учасниці повинні були зафіксувати взаємні паритети своїх валют – одна до другої, які можна було б змінювати лише після відповідних консультацій, а підтримувати – шляхом валютних інтервенцій на відкритому ринку. Кожна зі сторін утримувала б свої резерви в інших іноземних валютах у відповідності до узгоджених лімітів. Для зменшення валютних ризиків передбачалися застави (в формі золота, іноземної валюти, сировинних матеріалів або високоліквідних цінних паперів), які би утримувалися іноземними центральними банками – утримувачами відповідної

⁴⁷ Itoh M. Pre-history of the IMF: Debates in the UK and Anglo-American Negotiation, pp.3-24// In History of the IMF: Organization, Policy and Market. Ed. by Yago K., Asai Y., Itoh M. – Tokyo: Springer, 2015, p. 9

⁴⁸ Williams J.H. "Currency Stabilization: The Keynes and White Plans"// Foreign Affairs, vol. 21, No. 4, July 1943, pp. 645-58 – URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1943-07-01/currency-stabilization-keynes-and-white-plans>

валюти⁴⁹. На відміну від англосаксонських пропозицій, він не передбачав створення ніяких банків або клірингових союзів, жодних внесків до спільного фонду та випуску будь-якої нової валюти. Головним інструментом поліпшення ситуації у міжнародних фінансах французи вбачали встановлення жорсткішого валютного контролю, який на міжнародному рівні забезпечувався би спеціальною установою - Агентством валютної стабілізації (*Monetary Stabilization Office* або *International Clearing Office*). Для розробки цього проекту було використано згадану вище Тресторонню угоду, а загальна ідея полягала у черговій спробі повернутися до золотого стандарту⁵⁰. З цього приводу в «Пропозиціях» прямо вказувалося, що роль золота повинна бути розширена з умовою, що будь-яка нація, яка цього забажає, повинна мати право повертати золотом отримані позики. Одночасно вказувалося на те, що монетарне золото опинилося сконцентрованим в сховищах центральних банків (головним чином, в США) і його вартість тепер регулюється так саме, як вартість фідучіарних грошей. Це необхідно було змінити: роль золота як інструмента міжнародних розрахунків повинна продовжуватися, а його роль як головного економічного регулятора – відновлена. В цілому, як вказувалося у висновках, французький план передбачає запровадження системи, яка представляє певну «золоту середину» між двома стандартами: золото - девізним (який базувався на 100-відсотковій довірі до іноземної валюти) та золото - зливковим (який взагалі не припускав такої довіри)⁵¹.

Формально французький план не був альтернативою планам Вайта та Кейнса і взагалі не представлявся у якості офіційного документу, але активно підтримувався Ш. де Голем. А ось Канада вирішила позиціонувати свої пропозиції саме як альтернативний план. За результатами спільних дебатів з американськими колегами у травні 1943 року, уряд Канади у червні направив свій план (підготовлений Л.Расмінські – помічником керуючого Банку Канади) на адресу Дж.М.Кейнса, а у липні представив його скорегований варіант в канадському парламенті. Спочатку, головні зауваження канадської сторони зводилися до необхідності орієнтації на множинність валют, що використовуються у світовому обігу, а не на створення штучних розрахункових одиниць. Крім того, Канада розкритикувала ідею Кейнса про невід’ємне право країн-членів на отримання кредиту на фінансування дефіциту платіжного балансу: по суті це означало б передачу діяльності банку під контроль позичальника, що не є в правилах доброчесних банкірів⁵². Втім, на Бреттон-Вудській конференції було представлено вже більш аргументований та систематизований план створення Міжнародного валютного союзу (*International Exchange Union*).

В преамбулі плану зверталось увагу на те, що насправді, було б небезпечно приділяти надто велике значення новій валютній установі, якщо б це призвело до ігнорування інших проблем, які можуть бути навіть більш важливими та складними. І що не можна припустити помилкового сподівання на те, що за допомогою нової форми валютної організації інші проблеми вирішаться самі собою. Тобто, створення міжнародної валютної організації, - на думку канадців, - не повинно замінити собою заходи міжнародної допомоги та реабілітації, які будуть потрібні після завершення війни. Крім того,

⁴⁹ Bordo M.D., Simard D., White E. An Overplayed Hand: France and the Bretton Woods International Monetary System - 1960 to 1968 – NBER, May 1994, p.

⁵⁰ James H. Op.cit., p.43

⁵¹ International Monetary Fund, 1945-1965. Twenty Years of International Monetary Cooperation. Vol. III: Documents. Ed by Horsefield J.K. – Wash., D.C.: IMF, 1969, pp.101-102

⁵² Гилберт М. В поисках единой валютной системы. -- М.: Прогресс, 1984, p. 52

канадські експерти вважали, що плани створення Стабілізаційного фонду або Клірингового союзу не передбачали рішення щодо збільшення іноземних кредитів.

Отож, на їх думку, нова міжнародна валютна установа, не повинна бути ані всезнаючою (omniscient), ані всемогутньою (omnipotent). Її мета повинна полягати в тому, щоб сприяти створенню умов, в яких країни-члени мають право вільно проводити обґрунтовану економічну політику в інтересах добробуту своїх власних громадян і в яких вони не будуть вимушені або змушені, - через відсутність організованої міжнародної співпраці, - проводити політику, яка б призводила до збідніння країни та світу в цілому. (Тобто, йшлося про згубні наслідки політики «розори сусіда»). І така організація повинна бути міжнародною, а не наднаціональною (*be international and not supernational*), що передбачає право країн у своїй національній політиці обмежуватися лише своєю власною волею⁵³. Канадський варіант передбачав, що така організація (Міжнародний валютний союз) матиме капітал у 8 млрд. дол. США (15 відсотків якого повинні бути сплачені в золоті), а для клірингу використовуватиметься міжнародна валютна одиниця (вибір назви якої відкладався на потім, тому в проєкті її називали просто – *Unit*), яка б дорівнювала 137 та 1/7 грану щирого золота (тобто приблизно 8,9 грам або 0,3 тр. унції). Взаємні паритети валют визначалися б стосовно цієї одиниці і залишалися стабільними⁵⁴.

Враховуючи позицію Г.Вайта та висловлені зауваження, Дж.Кейнс запропонував компромісний план імплементації деяких зі своїх ідей до «плану Вайта». Зокрема, він пропонував зробити “*unitas*” справжньою міжнародною валютою і тоді замість того, щоб запозичати окремі валюти (країн з суфіцитом платіжного балансу) члени системи зможуть запозичати безпосередньо «*unitas*», який буде вільно конвертуватися в усі інші валюти (включаючи, долар). Але Г.Вайт відхилив цю пропозицію, оскільки на практиці це б зобов'язувало США забезпечувати пропозицію доларів в сумі, яка б дорівнювала загальному розміру прав запозичення (*drawing rights*) у Фонді. Тобто, по суті, він відчував спробу «протягнути» такі принципи клірингового союзу, чому американці продовжували чинити опір. Але британці наполегливо проводили свою лінію. Зрештою, Сполучені Штати погодилися з ідеєю Кейнса, але замінили назву “кліринговий союз” на “фонд” (оскільки суто з термінологічної точки зору це здавалося їм меншим обмеженням власного суверенітету у валютних питаннях), “банк” трансформували в “юнітас”/*unitas* (хоча пізніше вирішили не «мудрувати лукаво» і запропонували «до послуг» просто американський долар) і рекомендували надавати кредити на фінансування дефіцитів платіжних лише за умови розробки відповідних програм погашення як самих дефіцитів, так і заборгованості перед фондом⁵⁵. Це дозволило настільки зблизити позиції двох сторін, що спочатку у квітні 1943 було надруковано єдиний план, а через рік – спільну заяву Вашингтона та Лондона щодо створення Міжнародного Валютного Фонду (внаслідок чого здавалося, що «диктатори назавжди втрачали можливість використовувати торговельні та валютні бар'єри у якості інструментів економічної агресії для знищення сусідів та роздування полум'я війни»)⁵⁶.

⁵³ International Monetary Fund, 1945-1965, pp.104-107

⁵⁴ Ibid., pp.109-110

⁵⁵ Dormael A. Op.cit., p. 88

⁵⁶ Steil B. “Red White. Why a Founding Father of Postwar Capitalism Spied for the Soviets”// Foreign Affairs, March/April 2013 – URL: <http://www.foreignaffairs.com/articles/138847/benn-steil/red-white>

Але ще перед тим, на початку вересня 1943 року пропозиція щодо участі у неофіційних конфіденційних переговорах щодо вирішення міжнародних економічних проблем, включаючи організацію торгівлі, стабілізацію валют та стимулювання інвестицій було направлено до Наркомату закордонних справ СРСР, а вже 1 листопада на московській конференції міністри «великої трійки» підписали секретний протокол, один з додатків до якого називався «Основа нашої програми з питань міжнародного економічного співробітництва». «Програма» передбачала, серед іншого, встановлення твердих валютних курсів та організацію обміну валют⁵⁷. Таким чином, Радянський Союз фактично долучився до процесу створення Міжнародного валютного фонду.

Важливою технічною (а, точніше, навіть, політичною) проблемою стало встановлення квот окремих країн у Фонді. За «планом Кейнса» розміри квот окремих країн визначалися тільки економічними факторами, у той час як «план Вайта» передбачав їхнє «зваження» з урахуванням політичного значення. І взагалі, «план Вайта» був більше політизованим, оскільки, по суті, він був складовою частиною більш широкого плану створення ООН, в якій повинні були домінувати «чотири держави» переможці – США, Велика Британія, Радянський Союз та Китай. Г.Вайт насправді мав на увазі квоту США в діапазоні від 2,5 до 3 мільярдів доларів, оскільки ця цифра відповідала розміру Валютного стабілізаційного фонду США, який був створений внаслідок девальвації долара 1934 року і був утримуваний міністерством фінансів (Департаментом казначейства) поза межами Федеральної резервної системи. Сполучене Королівство (включаючи його колонії), за його логікою, повинно було б отримати близько половини квоти США; Радянський Союз – суму, яка не перевищує рівня Сполученого Королівства; І Китай, трохи менше. Він також хотів, щоб загальна кількість квот становила близько 10 мільярдів доларів.

В порядку підготовки до конференції на підставі пропозицій відповідального працівника американського Казначейства Р. Майксела було розроблено формулу обчислення квот окремих країн у новостворюваному фонді до якої входила низка елементів, таких як запаси золота, національний дохід, обсяги зовнішньої торгівлі та кількість населення. Сполучені Штати могли розраховувати на квоту у розмірі 3,2 млрд. дол., Сполучене Королівство – 635 млн. дол., Радянський Союз – 164 млн. дол.. Тобто, на Сполучені Штати припадало 61 відсоток загальної суми. Додаткова проблема полягала в тому, що тільки Сполучені Штати та Британія мали необхідні офіційні дані (хоча деякі країни мали неофіційні оцінки). Вирішено було вважати, що країни на аналогічному етапі розвитку мають однаковий дохід на душу населення. Отож, остаточна формула для визначення квот включала 2 відсотки національного доходу, 5 відсотків резервів в золоті та доларах, 10 відсотків середнього імпорту, 10 відсотків від максимальної різниці в експорті, і все це збільшувалося на відсоткове співвідношення середнього експорту до національного доходу. На основі цієї формули квоти для об'єднаних та асоційованих країн склали 10,1 млрд. доларів, з яких 2,9 млрд. доларів становили частка США та 1,3 млрд. доларів – частка Британії; Радянський Союз отримав квоту у 763 мільйони доларів, а Китай – 350 мільйонів доларів. Але міністерство фінансів США не було повністю задоволено такими розрахунками і вносило певні корективи чисто суб'єктивного характеру.

⁵⁷ Минкова К.В. «Советская делегация считает целесообразным вступление Советского Союза в состав членов Фонда»: СССР и Международный валютный фонд в 1943-1946 гг.//Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения, 2017, т.17, №1, с.35

У січні 1944 року узгоджений проект спільної американо-британської заяви щодо принципів роботи МВФ (на той момент ще не опублікований) був надіслан радянській стороні. З того ж місяця радянські експерти – професори Інституту зовнішньої торгівлі О.Смирнов та Ф. Бистров нарешті долучилися до технічної роботи. Отриманий документ розглядався у наркоматах фінансів, зовнішньої торгівлі та закордонних справ і зрештою у середині лютого було вирішено погодитися з необхідністю внесення у золоті 25 % квоти (але не більше 10 % золотого запасу), але за умови зниження цієї норми удвічі для країн, які постраждали від окупації та згоди на утримання частки золотого запасу МВФ у Москві (тобто, фактичній відмові вивозити радянське золото за кордон). При цьому радянське керівництво не погоджувалося на узгодження паритету своєї валюти з МВФ (мотивуючи це державним, тобто не ринковим характером зовнішньої торгівлі). Крім того, СРСР ставив за мету досягти максимально можливого розміру квоти в МВФ при мінімальному внеску. Були також застереження і щодо обсягу та структури статистичних даних, які повинні надаватися Фонду (зокрема, стосовно золото-валютних запасів, обсягів торгівлі, рівня цін, національного доходу тощо). Потрібно сказати, що практично усі радянські зауваження були відхилені американською стороною, але з намаганням певного балансування: наприклад, США погоджувалися на знижку золотого внеску для раніше окупованих країн не вдвічі, а на чверть. Досить поблажливо вони віднеслися і до визначення розміру радянської квоти. Враховуючи це, радянська делегація (яку повинен був очолити нарком фінансів А. Зверев) отримала директиву у випадку небажання американської сторони піти на поступки заявити про «незмінне бажання Радянського Союзу прийняти участь в організації та роботі фонду, яка ускладнює виникнення необхідності проведення додаткових консультацій у відповідних відомствах СРСР»⁵⁸.

У квітні 1944 року посол США в СРСР В.Гарріман повідомив наркома закордонних справ В.Молотова про згоду англійців опублікувати спільну заяву щодо створення МВФ (*Joint Statement by Experts*), яка базувалася, головним чином, на «плані Вайта» і пропозицію Радянському Союзу приєднатися до неї. Радянська сторона погодилася на це, але опублікувала спільну заяву в газеті «Известия» 23 квітня 1944 року⁵⁹ – фактично на два дні пізніше західних (та китайських) партнерів. У другій половині червня невелика група експертів провела попередню конференцію в Атлантик-Сіті (штат Нью-Джерсі), обговорюючи, головним чином, другорядні питання, такі як вибір місця розташування штаб-квартир Фонду та Світового банку.

Народження Бреттон-Вудської системи

Остаточне рішення щодо нової міжнародної валютної системи було прийнято на конференції у Бреттон-Вудсі (штат Нью-Гемпшир), яка відбулася з 1 по 22 липня 1944 року.

З метою забезпечення конфіденційності, безпеки та і взагалі комфортності роботи конференції, уряд США обрав для її проведення закритий ще з 1930 року (хоча і оновлений до цієї події) готель «Mount Washington» в курортному гірському містечку Бреттон-Вудс, для чого існувало кілька причин. По-перше, літній клімат в цьому місці

⁵⁸ Там саме, с.39

⁵⁹ Совместное заявление экспертов Объединенных и присоединившихся наций об организации Международного Валютного Фонда //Известия, 23 апреля 1944, № 8399

був досить помірним: оскільки кондиціонування повітря ще не було широко поширене, проведення чисельної зустрічі в Вашингтоні могла виглядати (за словами Дж.Кейнса) – «недружнім актом». Крім того, розташування в далечині від великих міст забезпечило більшу безпеку і замкнутість. Враховувалося і те, що готель Mount Washington приймав (на відміну від інших подібних закладів) євреїв, яких було багато серед учасників конференції. Нарешті, демократична адміністрація президента Ф. Д. Рузвельта прагнула до двопартійної підтримки будь-якої угоди, яка виникла б за результатами конференції. З цієї точки зору виглядало доречним прийняти пропозицію щодо Бреттон-Вудсу, зроблену сенатором-республіканцем від Нью-Гемпшира Ч. Тобі, впливовим членом Комітету Сенату з питань банківської діяльності та грошей, прихильність якого була б життєво важливою для угоди. (А самому Ч.Тобі проведення конференції в його штаті давало нагоду продемонструвати свою значимість перед республіканськими «праймеріз». Отож, як завжди, переплетіння важливих та випадкових факторів, визначили місце проведення цієї історичної події⁶⁰.

“Коли країни у XIX столітті одна за одною приєднувалися до золотого стандарту, вони прагнули придбати більше, ніж просто стабільність у вартості своїх валют. Вони рухалися до більш тісної інтеграції, фінансової та економічної, зі світовою економікою. Після Першої світової війни система розділилася на валютні та торговельні блоки: стерлінговий блок, золотий блок, центральноєвропейський блок і доларовий блок. Союзники, які зустрілися в Бреттон-Вудсі у 1944 році, вирішили не повторювати після Другої світової війни фрагментацію та нестабільність, яка характеризувала міжвоєнні роки”⁶¹.

В конференції взяли участь 730 делегатів із 45 країн, у тому числі і з Радянського Союзу (яку очолив М.Степанів – заступник наркома зовнішньої торгівлі, попередньо призначений заступником голови делегації). Слід відзначити, що делегатами конференції були дуже перспективні політики та економісти, серед яких були майбутні президенти (Колумбії та Ісландії), прем'єр-міністри (Канади, Франції, Греції, Нової Зеландії та Перу), не говорячи вже про міністрів фінансів та керівників центральних банків*. Відкриваючи конференцію, Г.Моргентау заявив: «Усі ми бачили велику економічну трагедію нашого часу. Ми бачили світову кризу 1930-х. Ми бачили розвиток великого безладдя та його поширення з країни на країну, руйнуюче основи міжнародної торгівлі та міжнародних інвестицій та навіть міжнародної довіри». Бразильський представник підтвердив: «В пам'яті усіх нас – валютний хаос». Отож, історична значущість події відчувалася її учасниками з самого початку⁶².

⁶⁰ The Bretton Woods Transcripts (excerpt). Ed.by Schuler K., Rosenberg A., p.5 // Center for Financial Stability – URL: http://web-docs.stern.nyu.edu/old_web/economics/docs/Financial%20History/Spring%202013/Schuler%20Bretton_Woods%202013.pdf

⁶¹ Frankel J.A., Wei S.J., Canzoneri M., Goldstein M. Emerging Currency Blocks, p.111 // In: The International Monetary System. Its Institutions and its Future. Ed. by Genberg H. – Berlin:Springer, 1995, pp.111-170 – V,215 pp.

* Деколи зустрічається інформація, що делегацію Китаю очолював Чан-Кайши. Насправді, керівником делегації була «мадам Чан Кайши», уроджена Сунь Мейлін, молодша донька Сунь-Ятсена, першого керівника республіканського Китаю, наступником якого став Чан Кайши.

⁶² Dormael A. Op.cit., pp.1-2

Найвищим органом Бреттон-Вудської конференції було пленарне засідання, яке відбулося лише в перший і останній дні конференції та існувало, головним чином, для підтвердження рішень, прийнятих на засіданнях нижчих органів. Конференція проводила свою основну роботу через три "комісії". Комісія I займалася питаннями створення МВФ і її очолював Г.Д.Вайт. Дж. М.Кейнсу «дісталася» Комісія II, яка займалася «Світовим банком» (МБРР). Комісію III, на яку покладался розгляд усіх інших питань міжнародного фінансового співробітництва" очолив Е. Суарес, міністр фінансів Мексики.

Комісії поділялися на комітети та підкомітети. Кожна країна на конференції мала право відправляти делегатів на всі засідання комісій та "постійні комітети", але інші комітети та підкомітети обмежили членство, щоб дозволити їм працювати більш ефективно. За винятком реєстрації остаточного затвердження або відхилення пропозицій, робота конференції, як правило, проводилася шляхом переговорів та неформального консенсусу, а не шляхом офіційного голосування. При голосуванні кожна країна мала один голос. Сполучені Штати, приймаюча країна, надали всім членам секретаріату конференції.

Найбільший вплив на хід конференції мали Сполучені Штати та Велика Британія, відповідно до їх економічної сили, ключових ролей у світових фінансах та домінуюче представництво провідними світовими економістами. Втім, в цілому в Бреттон-Вуді проходили насправді багатосторонні переговори, в яких інші великі та середні країни також приймали активну участь. Зокрема, помітними були виступи делегатів з Бельгії, Куби, Чехословаччини, Греції та Норвегії. Третина країн хотіла вищі квоти, що дало б їм більшу кількість голосів. Франція, Індія та Іран демонстрували особливе незадоволення обсягом пропонованих квот, які, на їхню думку, не відображали їх значення у світовій економіці.

Отож, питання, які стосуються тематики нашого дослідження були зосереджені, головним чином, в Комісії I. Вона вважалася найважливішою і організаторами конференції: очікувалося, що навіть якщо конференція не зробить нічого іншого, то принаймні досягне угоди щодо створення МВФ. Після з'ясування різних організаційних питань на двох перших засіданнях, комітети приступили до обговорення основних питань. Ці питання були згруповані за напрямками діяльності чотирьох основних комітетів: 1 – «Цілі, політика та квоти Фонду» (голова – Тінгфу Ф. Цзян, Китай), 2 – «Операції Фонду» (голова – П.А.Малетин, СРСР), 3 – «Організація та менеджмент Фонду» (голова – А. Соуза Коста, Бразилія) та 4 – «Форма та статус Фонду» (голова – М.Б. Ллоза, Перу).

Серед найважливіших питань, звісно, були цілі діяльності МВФ, які Індія намагалася розширити шляхом включення до першої статті Угоди «сприяння в більш повному використанні ресурсів економічного нерозвинутих країн». Така пропозиція була, в принципі, підтримана Новою Зеландією та Австралією, але не досить наполегливо, отож за пропозицією Китаю, врешті-решт, залишили попереднє узгоджене формулювання⁶³: «...сприяти розвитку міжнародного співробітництва у валютно-фінансовій царині..., процесу розширення та балансованого зростання міжнародної торгівлі, стабільності валют., надавати допомогу у створенні багатосторонньої системи розрахунків за поточними операціями...», для чого, «за рахунок тимчасового надання загальних ресурсів Фонду державам-членам...створювати у них стан впевненості, забезпечуючи тим самим

⁶³ Minutes of Meeting of Committee 1 of Commission I, July 6, 1944, p.1// Center for Financial Stability - URL: http://www.centerforfinancialstability.org/bw/Chapter_14_Committee_1_July_6.pdf

можливість виправлення диспропорцій в їхніх платіжних балансах без використання заходів, згубних для національного або міжнародного добробуту», а отже – «скорочувати тривалість порушень рівноваги зовнішніх платіжних балансів...та зменшувати масштаби таких порушень»⁶⁴.

Але більшість принципових питань довелося розглядати все ж таки другому комітету. Головою цього комітету було обрано заступника міністрів фінансів СРСР П.А. Малетина. Зроблено це було з міркувань забезпечення політичного паритету. На жаль, в питаннях валютного паритету (яке стало одним з основних в дискусії) радянський фінансист був недостатньо обізнаним*, отож на практиці його роботою керував віце-голова, чиновник канадського міністерства фінансів В.Маккінтош (протокол першого з засідання комітету починається словами: «Делегат Союзу Радянських Соціалістичних республік Малетин головував, поки не було призначено заступника Голови делегата з Канади Маккінтоша». І лише після цього розпочалася фактична робота Існувало порозуміння, що Угода про МВФ не буде вимагати від країн-учасниць скасовувати валютний контроль по капітальним операціям, але не було узгодженості щодо віднесення окремих операцій до категорії «поточних». Комітет також намагався визначити поняття «дефіцитні валюти», маючи на увазі ті з них, чиї резерви в МВФ виявляться вичерпаними, створюючи, таким чином, перепони для міжнародних розрахунків. Результатом стало проголошення принципу, за яким на позичальників таких валют могли б бути накладені штрафні санкції, а країни-учасниці отримали б право застосовувати дискримінаційні заходи (обмеження) проти валют, які могли стати «дефіцитними». (Але як саме з'явилися ці пропозиції тепер вже не відомо, оскільки протоколи відповідних засідань не збереглися).

Результатом конференції стала домовленість щодо створення двох «Бреттон-Вудських інститутів» - МВФ та МБРР (Світового банку). Як пояснювала американська делегація – Бреттон-Вудська угода – «це спроба звести в єдино (*to marry*), перемішати і поєднати політичні аспекти цього агентства з практичними бізнес-аспектами агентства, економічними аспектами. [Такі] інститути в минулому створювалися більш-менш повністю на комерційному підході. Деякі - були засновані повністю на політичній основі. А цей документ є спробою об'єднати ці дві концепції»⁶⁵.

⁶⁴ Article 1. Purposes// Articles of Agreement. International Monetary Fund – Wash., D.C.: IMF, 1992, p.2

* Такий рівень підготовки не повинен викликати здивування, враховуючи його «суто радянську кар'єру», коли уповноважений Комітету по заготівлі (тобто, *«по раскулачиванию»*) пересувався на керівництво Інституту Східнознавства, потім – на Валютне управління Мінфіну та посаду заступника міністра. Причому за уся його багаторічну працю (а А.П.Малетін ще раз став заступником міністра фінансів СРСР у 1960-69 рр.) він залишив лише одну працю, в якій (у співавторстві) поділився своїм багатим досвідом: «Довідник районного фінансового працівника». Заради справедливості необхідно однак зауважити, що у складі радянської делегації (у якості «робочих коників») були і справжні фахівці, такі як помічник Голови Держбанку (а пізніше – заступник Голови Держбанку та Голова Зовнішторгбанку) М.Ф. Чечулін; начальник валютного управління міністерства фінансів (в подальшому – заступник міністра, професор Московського фінансового інституту) І.Д.Злобін; професор А.А. Арутюнян – консультант міністерства закордонних справ, в подальшому – відомий дипломат-економіст; експерти Бистров Ф.П. та А.М.Смірнов (які в подальшому стали відомими вченими-економістами, авторами багатьох наукових робіт в галузі валютно-кредитних відносин).

⁶⁵ The Bretton Woods Transcripts (excerpt)., p.2

Фонд засновувався у якості постійної міжнародної організації і, як підкреслювалося в угоді, об'єднані нації повинні обговорювати та досягати згоди стосовно тих змін в системах міжнародних валютних відносин, які можуть мати вплив на інші країни. У зв'язку з цим вони повинні уникати як незаконне використання практики, яка може зашкодити світовому добробуту та допомагати одна одній в урегулюванні короткотермінових валютних проблем. Що стосується Світового банку, то перед ним ставилося завдання прискорення післявоєнної реконструкції, сприяння політичній стабільності та миру, що повинно досягатися шляхом реалізації відповідних програм розвитку.

За результатами роботи Квотного Комітету до первісного проекту розподілу внесків (підготовленого американським Казначейством) були внесені деякі зміни. Зокрема, квота Австралії була збільшена зі 100 до 200 млн.дол., Індії та Бірми – з 300 до 400 млн.дол., СРСР – з 900 млн.дол. до 1,2 млрд.дол., а квота Китаю зменшена – з 600 до 550 млн.дол., Франції – з 500 до 450 млн.дол. (Слід зазначити, що деякі країни, зокрема, Чилі та Південна Африка, самі наполягали на зменшенні своєї квоти, враховуючи важкий економічний стан).

В ході обговорення створення МВФ було піднято також питання про можливість дублювання функцій МВФ та Банку міжнародних розрахунків (БМР), який на той час вже став «банком центральних банків» і своєрідним координаційним центром міжнародної валютної системи. Банку також пригадали звинувачення у зв'язках з нацистами: ще у 1941 році журнал «Fortune» стверджував, що Німеччина встановила контроль над БМР, викупивши частки деяких акціонерів. Незважаючи на офіційне спростування цього факту з боку керівництва БМР, висувалися також звинувачення у збереженні «нацистського золота» (яке приймалося у якості сплати відсотків за наданими ще до війни кредитами) тощо. Зокрема, БМР виявився замішаним у незаконне заволодіння нацистами «чеського золота», золотих запасів центральних банків Бельгії та Нідерландів. Посилання на офіційний нейтралітет БМР, який просто виконував розпорядження своїх клієнтів (деколи, однак, дуже сумнівних навіть з точки зору банківських правил) тепер, звісно, ніхто не хотів приймати і врешті-решт було прийнято рішення про ліквідацію Банку міжнародних розрахунків. Втім, це рішення так і не було виконано і в подальшому БМР, як ми зможемо побачити, залишився важливим елементом міжнародної фінансової системи, приймаючи активну участь в реалізації «плану Маршалла», координації діяльності центральних банків, функціонуванні Європейського платіжного союзу тощо.

Крім рішення щодо створення згаданих інституцій, Бреттон-Вудські домовленості передбачали створення системи стабільних валютних курсів, фіксованих відносно долару США (цінність якого, у свою чергу, визначалася золотом через фіксацію офіційної ціни останнього саме в доларах США; первісно вона була встановлена на рівні 35 доларів за 1 тр.унцію – сама на цьому рівні ціна золота стабілізувалася у 1934 р.). Валютні курси повинні були бути стабільними, але не непохитними: по-перше, дозволялися коливання курсів в межах $\pm 1\%$ (дотримання яких забезпечувалося валютними інтервенціями центральних банків), а по-друге, у разі необхідності (системного порушення збалансованості зовнішніх платежів) валютні паритети могли змінюватися в межах 10 відсотків (що передбачало попередні консультації з цього приводу з МВФ). Валют країн-членів Фонду повинні були бути конвертованими щодо поточних операцій [ст.VIII(4)], а ось конвертованість за капітальними операціями – на початковому етапі не вимагалася, тим більше, що один з авторів нової валютної системи Дж. Кейнс був прихильником контролю за рухом капіталу. Щодо конвертованості в золото, то передбачалося, що Казначейство США *матиме право* конвертувати певні великі (але чітко не визначені) суми американської валюти в зливки «жовтого металу» на запит центральних банків інших країн-учасниць МВФ.

В цілому **Бреттон-Вудська ідеологія** базувалася на двох постулатах, дотримання яких повинно було не допустити у майбутньому повторення помилок, які на думку багатьох, стали основними економічними причинами Другої світової війни : 1) рух в сторону відкритості ринків з тим, щоб **протидіяти економічному націоналізму** та 2) **спільне управління** розвитком світової економічної системи, спрямоване на загальне зменшення бар'єрів на шляху міжнародного руху товарів та капіталів.

Саме це мав на увазі американський міністр фінансів Ф.Вінсон, коли сказав з нагоди підписання 22 липня 1944 року Бреттон-Вудської угоди: « Сьогодні, коли ми підписуємо ці документи та вдихаємо дух життя у Міжнародний валютний фонд та Міжнародний банк реконструкції та розвитку, пишеться історія. Ми можемо бути вдячні тому, що історія, яку ми зараз пишемо не є наступною главою в майже нескінченній хроніці війни та чвар. Нашою є місія миру – не лише на словах підтримувати ідеали миру – але дії, конкретні дії, розроблені для того, щоб створити економічні підвалини миру на твердій основі справжнього міжнародного співробітництва»⁶⁶.

Ратифікація Угоди

Але необхідно підкреслити, що затвердження (ратифікація) Бреттон-Вудської угоди було не менш важким, аніж її підготовка та підписання. У нас добре відомо, що Радянський Союз зрештою відмовився від її ратифікації. Але ратифікація Угоди в «ключових країнах» (за визначенням проф. Дж. Вільямса) – тобто США та Великій Британії також проходила нелегко, викликавши супротив опозиції. Зокрема, американський сенатор Р. Тафт (*Robert A. Taft*) заявляв, що запозичення у Фонді з боку бідних та нестабільних країн означає «засування грошей у пацючу нору», і тому цим можуть займатися лише приватні банки (якщо згодні йти на такий ризик)⁶⁷. Зі свого боку, президент Федерального резервного банку Нью-Йорка (головного міжнародного оператора ФРС) А. Спроул (*Alan Sproul*) підтримав позицію великих банків стосовно нездатності МВФ здійснювати операції протягом транзитного періоду. Багато критики викликала концепція конвертованості валют у Фонді, яка помітно відрізнялася від принципів конвертованості на вільному ринку і особливо застереження про «дефіцитні валюти» (*scarce-currency clause*), яке могло, на думку критиків, легітимізувати торгівлю та валютну дискримінацію США. Справа у тому, що для багатьох країн у тридцяти роки минулого сторіччя стало нормальною практикою встановлення різних курсів обміну валюти щодо розрахунків по різних групам товарів (з метою стимулювання експортно-імпортних операцій), а також укладання двосторонніх угод про торгівлю та платежі (з встановленням привілейованих курсів обміну). Між тим, стаття VIII, 2(а) Угоди про МВФ (яку неофіційно називають «*Великою хартією*» конвертованості) рішуче заперечує і навіть забороняє таку практику. Конвертованість валют «за правилами МВФ» передбачала, що країна-член Фонду не повинна обмежувати можливість використання своєї валюти або валют інших країн-членів Фонду для здійснення поточних платежів та зобов'язана викупати залишки коштів в своїй валюті за умови, що вони виникли в результаті платежів за поточними операціями та конвертація потрібна для здійснення поточних платежів.

Одночасно, стаття VII Угоди встановлювала, що якщо Фонду стане зрозумілим, що попит на валюту певної держави-члена серйозно загрожує здатності Фонду забезпечувати

⁶⁶ Treasury Department, Press Release, December 27, 1945/ Bretton Woods Monetary Conference, July 1-22, 1944 – Archives - URL:<http://web.worldbank.org/wbsite/external/extaboutus/extarchives/0,,contentMDK:21826676~pagePK:36726~piPK:437378~theSitePK:29506,00.html>

⁶⁷ Mikesell R. F. Op.cit., p.43

пропозицію такої валюти, він може офіційно оголосити таку валюту «дефіцитною» і надалі розподіляти її з урахуванням відносної потреби інших держав та загального міжнародного економічного стану. Відповідно інші держави матимуть право (після консультацій з МВФ) накласти обмеження на свободу операцій з використанням «дефіцитної валюти». Це все викликало занепокоєння в США, валюта якої користувалися найбільшим попитом і за новими правилами МВФ це могло призвести до торгівельно-платіжної дискримінації по відношенню до Сполучених Штатів. Всім відомо, що несприйняття дискримінації покладено в основу американського політичного мислення (адже спроби примусити колоністів до надання привілеїв британським торгівельним компаніям стали однією з причин повстання за незалежність). На це звернув увагу і Дж. Кейнс, який пропонував викреслити навіть слово «дискримінація» з тексту Угоди, що, зрештою, і було зроблено⁶⁸.

Втім, Адміністрації Президента (при провідній ролі Казначейства) вдалося заручитися підтримкою суспільства, незважаючи на суворий спротив банківських та підприємницьких асоціацій та консервативного крила Республіканської партії.

У Великій Британії питання про підписання Угоди також викликала велику дискусію, але в центрі уваги опонентів була проблема отримання американської фінансової допомоги. Ця проблема було пов'язана з Угодою з Бреттон-Вудсу у зв'язку з тим, що британський парламент просто не бажав ратифікувати останню без одночасної угоди про кредит від США. Крім того, без американського кредиту і зобов'язання Британії щодо забезпечення конвертованості фунту стерлінгів (яке випливало з цих двох угод)* було б практично неможливим уникнути торгівельної дискримінації проти товарів американського походження протягом кількох наступних років. І лише досягнення домовленості щодо такого кредиту могло «зняти» проблему ратифікації британським парламентом Угоди щодо МВФ. Отож, переговори були доволі важки, а настрої недовіри настільки міцні, що у квітні 1945 р. британський прем'єр В.Черчилль відмовився поїхати на похорони свого союзника - президента Ф.Д.Рузвельта. Історія обговорення цієї проблеми у грудні 1945 року знає епізод, коли Дж. М. Кейнс, роздратований нахабною поведінкою американців емоційно висловився з приводу «ковбойського ставлення та нуворішської тактики» Сполучених Штатів. Після чого дипломатично більш стриманий британський посол в США лорд Галіфакс (*Edward Frederick Lindley Wood*) передав йому маленький клаптик паперу зі словами, які впевнювали у розумовій перевазі британців⁶⁹.

«Це правда, у американців є торби повні грошей, а ми – повні розуму».

It's true, the Americans have all the money-bags but we have all the brains

Лорд Галіфакс лорду Кейнсу

⁶⁸ Dormael A. Op.cit., pp.27-28

* «США оголосили скасування контролю над британською валютою попередньою умовою для розширення позики на відновлення британської економіки.(...) Вони вважали, що таким чином розширять ринок для американського експорту (американські переговорники побоювалися, що їх поступливість дозволить Великобританії надати комерційні преференції Співдружності та усій імперії, як це вже сталося у 1930-х рр.).(Эйхенгрин Б. Непомерная привилегия, с.72)

⁶⁹ Haseler S. The English Tribe: Identity, Nation and Europe – L.: Macmillan, 1996, p.85 – IX,201 pp.

Зрештою, у липні 1946 року Сенат Сполучених Штатів таки ухвалив, а на початку 1947 року Казначейство надало кредит у 3.750 млн дол. (на додаток до 650 млн дол. – по «ленд-лізу») строком на 50 років під 2 % річних з першим платежом у 1951 році. (До речі, Канада також надала Британії кредит у 1.250 млн дол.).

«Довга телеграма» і «довгий ящик»

Як пізніше пояснювали апологети політики Радянського Союзу, “мотиви його участі [у створенні МВФ та МБРР -- **О.Ш.**] докорінно відрізнялися від цілей імперіалістичних держав”⁷⁰. Втім, насправді питання фінансової допомоги відіграло вирішальну роль і для Радянського Союзу. Ще у 1943 р в Тегерані президент США Ф. Д. Рузвельт пообіцяв Й.В.Сталіну величезну на ті часи безвідсоткову позику в 6 млрд. «золотих» доларів в якості своєрідного продовження військово-економічної допомоги по Ленд-лізу на відновлення господарства СРСР, зруйнованого війною. А коли в Москві у квітні 1944 року з розвідувальних джерел стало відомо, що США готові довести цю допомогу до 10 млрд дол., СРСР дав згоду на участь в Бреттон-Вудській конференції. Під час і відразу після Конференції **Радянський Союз був налаштований на членство в МВФ і Світовому банку.**

Спочатку передбачалося, що СРСР ратифікує Угоду до кінця 1945 року, оскільки було вирішено, що з 1946 року умови вступу країн до МВФ будуть визначатися самим Фондом (тобто можуть бути переглянуті і нав’язані країни-кандидату). Однак, незважаючи на неодноразові нагадування з боку США, Угода вступила в силу 27 грудня 1945 року без її ратифікації Радянським Союзом. І лише 29 грудня В.Молотов повідомив американського посла В.Гаррімана (за деякими свідченнями, у відсутності посла ноту НЗС отримав радник посольства Дж.Кенан (*G. Kennan*), що «Радянський уряд не вважає можливим в даний час підписати проекти угод, які були складені у Бреттон-Вудсі», оскільки «знаходить необхідним піддати питання, які порушені цими проектами, подальшому вивченню у світлі тих нових умов економічного розвитку світу, які складаються в останній період»⁷¹. “Зміна віх” відбулася в останні дні 1945 року, після розмови із цього приводу між Сталіним та Молотовим. Сталін хотів отримати щонайменше 1 млрд. доларів позики від США ще до вступу до МВФ, аби не виглядати там заслабким. Але, швидше за все, справжньою причиною було небажання зв’язувати собі руки в ході проведення вже наміченої грошової реформи: на той час детальний план такої реформи вже було обговорено на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б), хоча відповідні рішення навіть не фіксувалися у протоколі.⁷² Як виявилось, покладені в основу реформи принципи, у тому числі щодо встановлення золотого вмісту рубля та його валютного курсу, не відповідали умовам Угоди про МВФ. Так, при визначенні нового курсу рубля щодо долара (через який було встановлено “золотий вміст” рубля) було розраховано так званий “паритет купівельної спроможності”, який повністю ігнорував різницю в якості товарів і структуру споживання. Але й цього виявилось замало. Коли А.Мікоян (тоді заступник Голови Держплану СРСР) надав Й.Сталіну розрахунки, які «доводили» “справедливе співвідношення” долара щодо рубля як 1:14, вождь все одно залишився незадоволеним і

⁷⁰ Грайвер Б.З. Международный банк и развивающиеся страны. - М.: Наука, 1972, с. 13 – 200 с.

⁷¹ Минкова К.В. Цит. работа, с.42

⁷² Зверев А.Г. Записки министра - М.: Политиздат, 1973, с. 233

просто закреслив одиничку, “ ревальвувавши ” рубль до співвідношення 1:4. Звісно, що пояснити експертам МВФ ринковість такого курсу було б дуже важко. Тож краще було одразу обходитися без них.

Значний вплив на остаточне рішення мало, напевно, і розуміння того, що МВФ надаватиме кредити не автоматично (а на певних умовах) і не для використання на власний розсуд країни-позичальника, а членство у Світовому банку (кредити якого виглядали більш бажаними) було неможливим без участі у МВФ. Все це не виглядало привабливим для радянської бюрократії.

Відповідно до нових вказівок, Міністерство закордонних справ СРСР різко змінило свої оцінки, зазначивши у відповідному меморандумі не тільки слабкість радянської позиції в МВФ, не підтриманої американським кредитом, а й небезпеку втратити свій внесок у разі, коли якась країна відмовиться повернути міжнародні кредити, як це сталося після першої світової війни. Необхідність фізичного переміщення золота за кордон теж розглядалася як неприйнятна. Звідси висновок: слід зачекати, придивляючись до роботи МВФ та МБРР.

Втім, радянський представник у якості спостерігача прийняв участь у першому засіданні Ради керуючих МВФ у березні 1945 року, на якому було прийнято рішення продовжити пільговий строк для приєднання до Фонду до кінця 1946 року (яким СРСР також не скористався). Хоча справжні причини поведінки Кремля стали зрозумілими західним партнерам ще до завершення повторного строку.

На початку 1946 рока Казначейство США запросило у американського посольства у Москві пояснення причин, в силу яких СРСР не підтримує створення МВФ та Світового банку. Дж. Ф.Кенан не зміг коротко пояснити суть проблеми, посилаючись на те, що «відповідь містить настільки заплутані, делікатні і незвичні для нашого способу мислення формулювання, які одночасно є вкрай важливими для аналізу міжнародного оточення», що він «не в змозі вмістити відповіді на них в одному короткому повідомленні без ризику представити їх в занадто спрощеному вигляді». В результаті народилася телеграма № 511 від 22 лютого 1946 р. на 8 тисяч слів (відома в історії дипломатії як «довга телеграма»), в якій пропонувалося відмовитися від «рузвельтовських» очікувань партнерства з СРСР; заявлялося, що радянське керівництво поважає тільки силу і не вірить у постійне співіснування зі Сполученими Штатами; попереджалося про радянській експансiонiзм та настійливо пропонувалося перейти до політики «стримування» СРСР та протидії будь-яким спробам Москви вийти за межі сфери впливу, яка існувала на той час⁷³. Таким чином, проблема створення МВФ вплинула на докорінну зміну геополітичної стратегії США.

⁷³ The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State – URL: <http://nsarchive.gwu.edu/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>